

TRAGEDIJA

VELIKOG RATA

KATALOG IZLOŽBE

DRŽAVNI ARHIV U BJELOVARU

GRADSKI
MUZEJ
BJELOVAR

GALERIJA NASTA ROJC

11.11. - 11.12.2018.

SA : DR ŽAJ

PRVI SVJETSKI RAT

Zoran Abramović, prof.

4-11

BJELOVARSKI VOJNICI I ČASNICI U VELIKOM RATU

Filip Katanić, dipl.iur./doktorand povijesti

12-13 UVOD

VOJNE POSTROJBE AUSTRO-UGARSKE
VOJSKE U KOJIMA SU SLUŽILI
BJELOVARČANI I STANOVNICI
BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

14-15

16-17

BJELOVARČANI I STANOVNICI ŽUPANIJE
U 16. PJEŠAČKOJ PUKOVNIJI CARSKO I
KRALJEVSKE VOJSKE I
25. DOMOBRAJSKOJ PUKOVNIJI

17-19

BOJIŠNICE NA KOJIMA SU
BJELOVARČANI RATOVALI
„ZA CARA I DOMOVINU!“

17-19

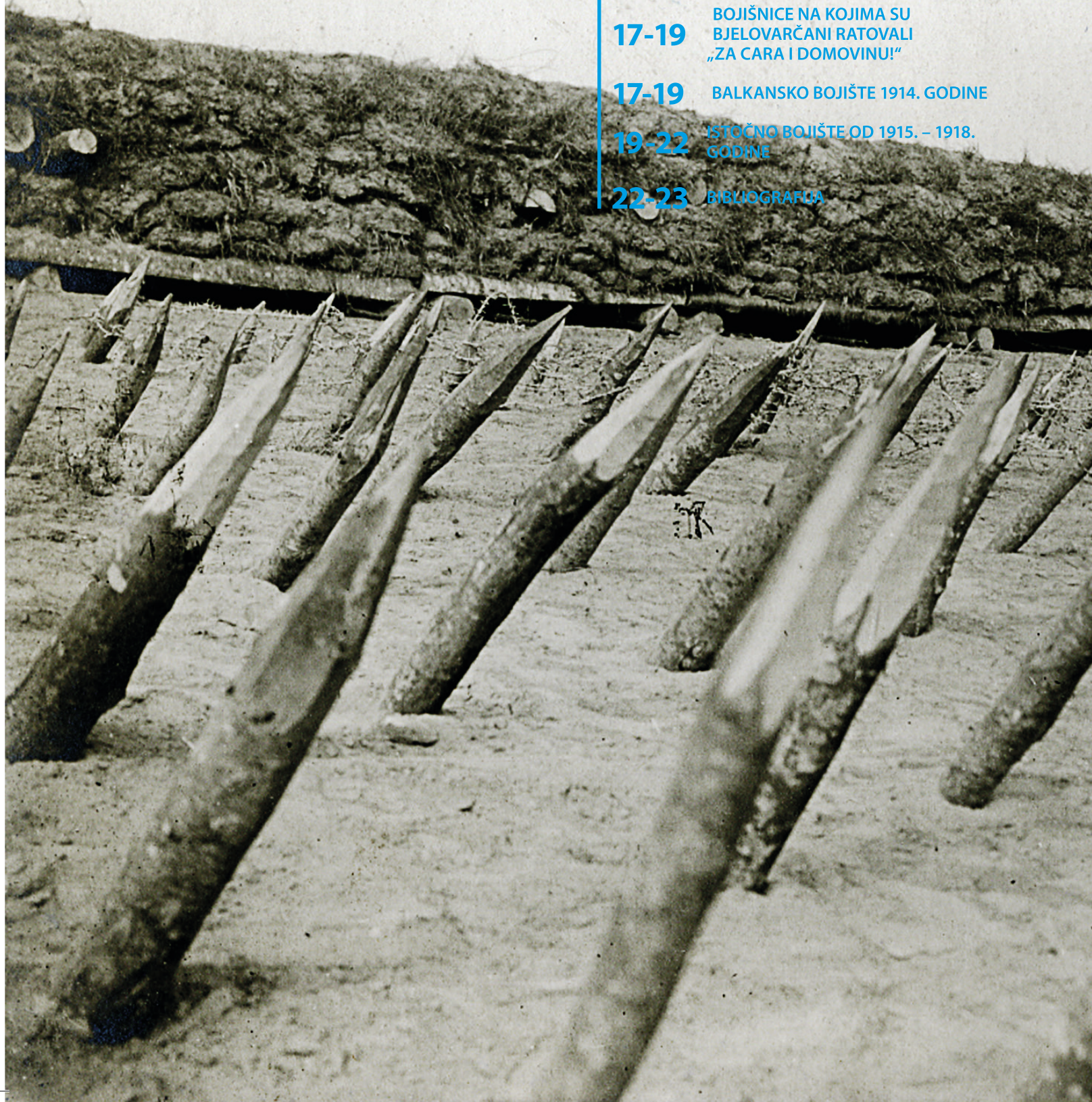
BALKANSKO BOJIŠTE 1914. GODINE

19-22

ISTOČNO BOJIŠTE OD 1915. – 1918.
GODINE

22-23

BIBLIOGRAFIJA

ŽRTVE PRVOG SVJETSKOG RATA

Helena Marušić Lazić, mag. edu. pov.

25-26

26-27 TISKOVINE KAO IZVORI O
STRADANJIMA BJELOVARČANA

27-29 BJELOVARČANI U POPISIMA
ŽRTAVA

29-30 NEPOSREDNE ŽRTVE RATA

30 GROBIŠTA U SVIJETU

30-31 USPOMENA NA POGINULE U
PRVOM SVJETSKOM RATU U
REPUBLICI HRVATSKOJ

31 BIBLIOGRAFIJA

ŠPANJOLSKA GRIPA - BJELOVARSKA PRIČA

mr. sc. Zorka Renić

32-37

37 BIBLIOGRAFIJA

IZVORI ZA ISTRAŽIVANJE PODATAKA O BJELOVARČANIMA U PRVOM SVJETSKOM RATU

Martina Krivić Lekić, dipl. povjesničar i etnolog

38-40

PRVI SVJETSKI RAT

Zoran Abramović, prof.

U Prvom svjetskom ratu (1914-1918) kao posljedica ratnih akcija poginulo je oko deset milijuna ljudi. Velikoj pogibelji prethodilo je razdoblje u kojem je Europa bila na vrhuncu svog razvitka. Europski kolonijalni posjedi nikad prije i nikad poslije neće obuhvatiti veća područja nego u predratnom razdoblju. Snažan pečat europskom i američkom gospodarstvu dala je *Druga industrijska revolucija*. U političkom životu prevladavali su nestabilni savezi i sporazumi, koji su svojom prilagodljivošću mogli Europi osigurati nekoliko desetljeća mira, ali bipolarnost koja se nazire u osamdesetim godinama XIX. stoljeća nagovijestila je mogući veliki sukob.

Velika Britanija bila je najveća kolonijalna sila. Imala je vlast nad petinom svjetskog teritorija i četvrtinom stanovništva. Indija je bila njezin najznačajniji kolonijalni posjed. Francuski imperij protezao se na sjevernu i zapadnu Afriku te Indokinu. Njemačka je zakasnila na podjelu prekomorskih područja, ali je uspjela steći dijelove jugozapadne Afrike. Njemačka će pokušati kontinentalnim putem doći do utjecaja na Bliskom istoku, području bogatom naftom. *Bagdadskom željeznicom* Berlin bi se povezao preko Beča i Budimpešte, balkanskih zemalja i Turske s Bagdadom i Perzijskim zaljevom. Taj plan se neće svidjeti Velikoj Britaniji i Rusiji koja je zagospodarila Sibirom i središnjom Azijom. No i izvan Europe postoje kolonijalne tendencije. Sjedinjene Američke Države stječu prevlast nad srednjom Amerikom, a Japan teži dograbiti žito i željezo Kine i Koreje.

Do 1914. godine Europljani su otkrili gotovo cijeli svijet, želeći utkati europske vrijednosti u velika i daleka prostranstva do kojih je dopirao njihov utjecaj. Iza takve ekspanzije stoji snažno gospodarstvo, koje potaknuto otkrićima *Druge industrijske revolucije* („revolucija čelika i elektriciteta“) doseže svoj vrhunac. Njemačko gospodarstvo stječe primat u Europi, potiče izvoz i financijski sektor. Velika Britanija, a posebice Njemačka prednjače u otkrićima koja će promijeniti svjetske tokove. U Njemačkoj su uglavnom izumljeni i unaprijeđeni: motor s unutrašnjim izgaranjem, dizel motor, automobil i električna vučna sila. Za tešku industriju i proizvodnju oružja, golem je iskorak bio pronalaženje jeftinijeg načina proizvodnje čelika. Na drugom kraju svijeta, u Americi, učinjeni su veliki koraci na polju elektriciteta i zrakoplovstva. Rusiji je na kraju XIX. st. i početku XX. st. poljoprivreda glavna gospodarska grana, ali su se počela iskorištavati golema prirodna bogatstva te jačati industrija.

Večera na prvoj
borbenoj liniji,
istočna Galicija,
1915.

Karikatura "Novo za staro" (engleski ministar Disraeli nudi kraljici Viktoriji indijsku krunu) - Punch, engleski satirički časopis, 15. travnja 1876.

Na Dalekom istoku snažno će jačati japansko gospodarstvo. U godinama prije I. svjetskog rata svijet zapadne civilizacije sve više obitava u gradovima, živi bolje i duže zahvaljujući, između ostalog, otkrićima iz medicinske domene (otkriću uzroka tuberkuloze i kolere, cjepiva protiv bjesnoće te rendgenskih zraka).

Relativno stabilan politički okvir omogućuje europskim silama ubrzani gospodarski razvoj i uspješnu vanjsku politiku. Neke silnice obilježit će europsku političku scenu s kraja XIX. i poč. XX. stoljeća. Od sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća osjeća se francuski antagonizam prema Njemačkoj, koja je pobijedila u ratnom sukobu i preuzela primat u kontinentalnoj Europi. U tom razdoblju uočava se odbojnost konzervativnih carstava (Njemačka, Austro-Ugarska, Rusija), prema Francuskoj, odnosno Pariškoj komuni iz 1871. godine, kao mjestu iz kojeg bi se mogle širiti socijalističke ideje. Utjecaj na europsku politiku između dva stoljeća ima i snažan imperijalni poriv europskih zemalja, koji stvara sporazume i saveze, ali ih i razdvaja. U podijeljenom svijetu jaka, ujedinjena Njemačka zabrinjavat će europske sile, posebice ih na zabrinutost potiče netaktična njemačka diplomacija. No podijeljenost europskih velesila u dva bloka uvest će svijet u I. svjetski rat.

Prvo se 1882. godine stvara savez između Njemačke, Austro-Ugarske i Italije pod nazivom Trojni savez (te zemlje se u I. svjetskom ratu nazivaju *Centralne sile*). Kao protuteža ovom bloku osniva se do 1907. godine savez zemalja pod nazivom Antanta (franc. *Entente*) u koji ulaze Velika Britanija, Francuska i Rusija. Dva saveza doživljavat će jedan drugoga kao opasnost.

Sarajevski atentat, odnosno brutalno ubojstvo austrougarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove trudne supruge vojvotkinje Sofije Hohenberg dogodilo se 28. lipnja 1914. godine. Tragičan završetak života bračnog para početak je pogibelji i gubitaka milijuna ljudskih života u Europi i svijetu.

Privođenje atentatora Gavrila Principa. Sarajevski atentat, 1914. godine, pucnji koji su označili početak Prvog svjetskog rata.

PRVI SVJETSKI RAT

Započeo je Prvi svjetski rat i trajat će pune četiri godine. Nitko nije očekivao da će rat biti tako dug i da toliki broj ljudi neće dočekati njegov kraj. Godinama prije atentata podijeljeni svijet potresale su krize koje su se širile od Sredozemlja do Balkana. U vremenu kriza i političkih igara i sam uvučen na veliku pozornicu vrlo mladi Gavrilo Princip, član revolucionarne organizacije Mlada Bosna, usmrtio je Franju Ferdinanda i Sofiju Hohenberg. U organizaciji atentata sudjelovala je srpska tajna organizacija Crna ruka. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine zaoštavaju se odnosi Austro-Ugarske sa Srbijom i Rusijom, a stav Franje Ferdinanda, koji želi modernizirati i preurediti Monarhiju dajući slavenskoj komponenti (Slovenija, Hrvatska, Vojvodina) status Mađarske, ne sviđa se Srbiji koja teži dominaciji nad većinom tog područja. Austro-Ugarska je objavila uvjete koje bi Srbija trebala ispuniti u vezi s atentatom, a koje Srbija u cijelosti ne prihvaća. Uz Austro-Ugarsku staje Njemačka koja se ubrzano naružava i vodi dosta agresivnu politiku, a Srbiji „leđa“ čuva Rusija koja također ne štedi na oružju i vodi oštru panslavensku politiku. Mjesec dana poslije atentata 28. srpnja 1914. godine Austro-Ugarska će objaviti rat Srbiji. U sljedećih nekoliko dana europske sile su objavljivale rat jedna drugoj svrstane u dva bloka, Antanta (Velika Britanija, Francuska, Rusija) i Centralne sile (Njemačka, Austro-Ugarska, Italija), i ušle u svjetski sukob.

Taksisti prevoze francusku vojsku u bitku na Marni 1914.

Prvi taktovi rekvijema počeli su teći europskim bojišnicama podijeljenima na tri fronta. Zapadna bojišnica je najteža jer je na njoj koncentriran najveći broj vojnika i najbrže gubi pokretljivost. Istočni front je pokretljiviji, dok se balkansko bojište smatra manje bitnim. Njemačka želi što prije osvojiti Pariz i poraziti Francusku kako bi izbjegla rat na dva fronta, ali plan je propao jer doživljava neuspjeh 1914. godine u bitci na rijeci Marni. Pokretljivost zapadnog fronta gasne krajem 1914. godine, a aktivira se opet 1918. godine. Rovovski sustav i strojnice zaustavljaju sve pješačke napade. Obje strane su se ukopale na liniji dugoj više stotina kilometara, od švicarske granice do kanala La Manche. Na istočnom ratištu u kolovozu 1914. godine odigrale su se dvije bitke; prvo su Rusi prodri u

Bitka na rijeci Marni, položaji francuske vojske 1914.

Bitka kod Ypresa, britanski vojnici s plinskim maskama, 1915.

Njemački vojni logor kod Gorlica, 1915.

Istočnu Prusku i pobijedili Nijemce kod Gumbinnena, koji će suzbiti ruski napad kod Tannenberg. Austro-Ugarska se sukobljava s dva, protivnika Srbijom i Rusijom. Tijekom 1914. godine vojska Austro-Ugarske prodire u Srbiju, ali je nakon uspjeha srpske vojske odbačena na granicu. Poražena je i od Rusa kod Lavova, u rujnu 1914. godine.

Ruski vojnici za vrijeme Brusilovove ofenzive 1916.

Britanski tenk na bojištu Somma, 1916.,

Rat se nastavlja, a na zapadnoj bojišnici 1915. godine u bitci kod Ypresa prvi put se koriste bojni otrovi. Na istoku je mobilno ratovanje još moguće pa ga Nijemci koriste za pobjedu kod Gorlica i Tarnowa, kao i ruski general Brusilov 1916. godine. U jesen 1915. godine počinje ofenziva na balkanskom ratištu. Centralne sile (Njemačka i Austro-Ugarska) uz pomoć Bugarske osvajaju dio Srbije, čija se vojska povlači prema Solunu. Iste godine Antanti se pridružuje Italija. Otvara se talijanska bojišnica na Soči, ali ne donosi nikakve dobitke Saveznicima, jer Italija ne uspijeva probiti austrougarsku obranu. Snagama Antante (Velika Britanija, Francuska, Rusija) pridružuje se Japan, a Centralnim silama Turska. Antanta traži uspjeh u borbi s Turcima, ali u sukobu na Dardanelima (proljeće 1915. – zima 1916.) doživljava neuspjeh. Rumunjska ulazi u rat 1916. godine na strani Antante, ali od njenog ulaska u rat saveznici nemaju nikakve koristi. Godinu 1916. obilježit će dvije velike bitke na zapadnom bojištu. Antanta je predvidjela napad na Nijemce, ali će Nijemci napasti prvi i krenuti u ofenzivu 21. veljače 1916. godine za utvrde oko Verduna. Strašne bitke u „Verdunskom paklu“ trajat će do srpnja iste godine. Ova krvava bitka od francuskih vojnika je zahtijevala golemi napor i žrtvu jer su na izrovanom bojištu bili stalno pod neprijateljskom topničkom paljbom. Njemačka ofenziva doživjela je neuspjeh, Verdun nije osvojen, a taktika zapovjednika njemačkog stožera Falkenhayna, tzv. „strategija iscrpljivanja“, doživjela je neuspjeh. U vrijeme dok još traje Verdunska bitka saveznici pokreću ofenzivu na Sommi i borbe traju do studenog. U toj bitci prvi put se koriste tenkovi. Bitka je odnijela više stotina tisuća života s obje strane, a na ratištu je ostala pat-pozicija.

PRVI SVJETSKI RAT

Rat se širi izvan Europe. Bliski istok je najveća izvan europska bojišnica. Britanija želi zaštititi Sueski kanal te šalje svoje snage u Egipat, Sinajsku pustinju i Palestinu koje kod Gaze u lipnju 1917. godine zaustavljaju Turci. Britanija u dva navrata vodi borbu s Turcima u Mezopotamiji (Irak), području bogatom naftom. Uz sudjelovanje više stotina tisuća ljudi Britanija 1917. godine uspijeva osvojiti Bagdad. U Africi se također vode borbe, gdje Britanci i Francuzi zauzimaju njemačke kolonije Kamerun i Togo. U njemačkoj istočnoj Africi, Britanci imaju težak posao zbog čvrste njemačke obrane. Njemačke posjede na Pacifiku osvajaju japanske, novozelandske i australske postrojbe, a njemačke koncesije u Kini preuzimaju Japan i Britanija.

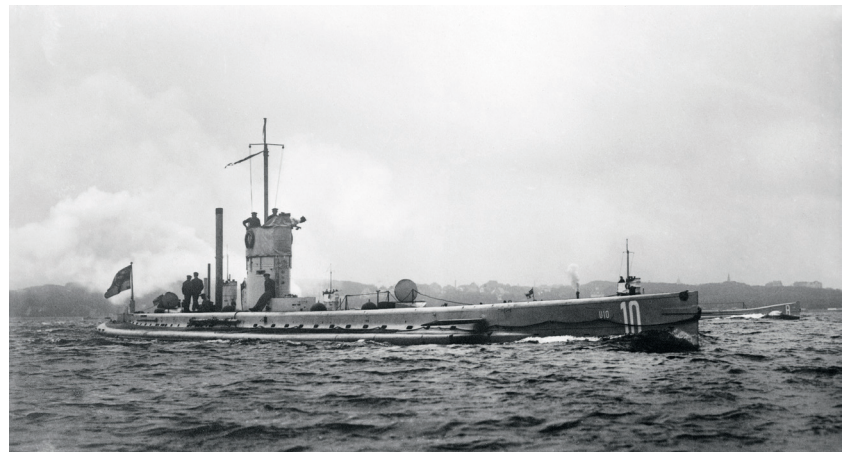
More je oplakivalo sve kontinente, ali velike bitke Prvog svjetskog rata odigrale su se na kopnu, a najveći pomorski sukob bila je Yillandska bitka (1916.) u kojoj su Nijemci porazili Britance zahvaljujući sposobnim zapovjednicima, obučenoj posadi te dobrom naoružanju. No, ta pobjeda nije donjela stratejske pomake, jer Britanija zadržava prevlast na Sjevernom moru. U veljači 1917. godine Nijemci pribjegavaju neograničenom podmorničkom ratu. Obje države kontroliraju i brodove neutralnih država. Britanija sve više povećava popis zabranjene robe važne za rat pa čak i žito proglašava kontrabandom čime izaziva nestašice, što će u Njemačkoj izazvati više od pedesetak nemira zbog gladi. S druge strane njemačke podmornice za cilj će imati trgovačke i putničke brodove, potapajući od proglašenja neograničenog podmorničkog rata svaki četvrti brod koji je napuštao britanske luke. Velike gubitke od podmorničkog djelovanja imaju i Sjedinjene Američke Države, jer su one veliki opskrbljivač Antante u ratu. Amerika je odgovorila u travnju 1917. godine ulaskom u rat, što će se pokazati kao odlučujuća pomoć za Antantu.

Napredovanje britanskih trupa u Mezopotamiji (Irak), 1917.

Thomas Woodrow-Wilson (1856.-1924.), predsjednik SAD-a (mandat 1913. - 1921.) markantna osobnost Prvog svjetskog rata

Kako je rat dalje odmicao, tako su se javljale sumnje, borbeni moral je kopnio, a javnost se pitala o svrsi rata. Tijekom 1917. godine pojavljuju se inicijative koje će tragati za mirnim rješenjem ratnog sukoba. Tako nije uspio mirovni plan austrougarskog cara Karla (dolazi na

Njemačka podmornica U-10. Napadi podmornica izravno su utjecali na ulazak SAD-a u Veliki rat 1917.

Lenjin, vođa boljševičke revolucije 1917. godine.

Zrakoplovstvo bombardira bojišnicu 1918.

austrougarsko prijestolje 1916. godine, poslije smrti dugovječnog cara Franje Josipa I.). U toj fazi rata francuski predsjednik Poincare, predsjednik vlade Clemanceau, britanski premijer Lloyd George, njemački car Wilhelm II. i njegovi generali uhvatili su se u koštac iz kojeg nije bilo izlaza. Ni pokušaji Francuza, a zatim Britanaca kod Ypresa 1917. godine nisu probili njemačku obranu. U francuskoj vojsci dolazi do nezadovoljstva i pobuna. Veliki uspjeh postižu krajem 1917. godine austrougarsko-njemačke postrojbe u bitci kod Kobarida. Talijanska vojska na brdovitom terenu Soče pretrpjela je težak poraz zbog značajnih propusta zapovjednika te dezorganizacije vojske koja je za posljedicu imala moralni raspad. U istoj godini kad Italija doživljava poraz, Antanta se našla u velikoj opasnosti. Već u zimskim mjesecima 1917. godine Rusiju iscrpljenu ratom i gospodarskim teškoćama tresu revolucionarna groznica. U listopadu iste godine u revolucionarnim previranjima pobjeđuju boljševici te u Brest-Litovsku potpisuju nepovoljan mir s Centralnim silama. Nijemci koriste priliku i prebacuju vojsku na zapad te u ožujku 1918. godine njihovi zapovjednici Ludendorf i Hindenburg započinju ofenzivu na zapadu kako bi pobijedili prije dolaska svježe američke snage. Nisu uspjeli ostvariti svoje ciljeve. Sljedeće bitke bit će presudne za završetak rata. Foch, saveznički vrhovni zapovjednik, u srpnju 1918. godine započinje francusku protuofenzivu, u kolovozu iste godine slijedi ga britanski general Haig sa velikim uspjehom na Sommi. Antanta od tada neprestano napada. Krajem rujna probijena je Hindenburgova linija. Na bojištu posustaju i saveznice Njemačke: Austro-Ugarska, Bugarska i Turska. U studenom 1918. godine dolazi do pobuna u njemačkoj vojsci, izbija revolucija, car abdicira i odlazi u inozemstvo. Nova vlada potpisat će kapitulaciju 11. studenog 1918. godine.

Time je završio Prvi svjetski rat, koji je trajao četiri godine uz ogromne ljudske i materijalne gubitke. Nitko nije očekivao da će rat biti tako dugotrajan, no brzi razvoj tehnike i njezina primjena u ratu uvelike je utjecala na njegov tijek. Željeznica je omogućila koncentraciju velikog broja vojnika na bojišnici, a posebice ubojita bila su nova naoružanja poput strojica, koje su mogle usmrtiti više tisuća vojnika u samo nekoliko minuta, kad bi iz rovova krenuli u pješački napad. U ovom ratu prvi put se koriste tenkovi, bojni otrovi, a posebno su učinkovite njemačke podmornice. Razvija se i zrakoplovstvo za zračne borbe, izviđanje i bombardiranje. Nakon dugogodišnjeg ratovanja topovi su utihnuli, ali Europa koja je podnijela najveći teret rata, gubi primat u svijetu. Raspadaju se velika europska carstva: Austro-Ugarsko, Rusko, Njemačko i Tursko. Poslijeratno društvo, putem transkontinentalnih željeznica, ide prema globalizaciji u kojoj se najbolje snašla Amerika. Svijet se nije smirio, tresle su ga krize. Stječe se dojam da se požar Prvog svjetskog rata nije u cijelosti ugasio, a novi još puno smrtonosniji buknut će dvadesetak godina kasnije. Simbolična je činjenica da je Njemačka potpisala predaju 11. studenog 1918. godine u željezničkom vagonu maršala Focha u šumi Compiègne, a nacisti koriste isti vagon kako bi u njemu 1940. godine Francuska potpisala kapitulaciju pred Hitlerovom Njemačkom koja prijete cijelom svijetu. Povijest ratova nažalost teče i dalje.

Gore lijevo: njemački feldmaršal Paul von Hindenburg (1847. - 1934.)

Gore desno: francuski maršal Ferdinand Foch (1851. - 1929.) od 1918. vrhovni zapovjednik savezničkih snaga

Dolje: "Fochov vagon" u kojem je potpisana kapitulacija Njemačke 11.11.1918. godine.

Forghieri
3

BJELOVARSKI VOJNICI I ČASNICI U VELIKOM RATU

Filip Katanić, dipl.iur./doktorand povijesti

UVOD

Austrougarska vojska reflektirala je ustavno uređenje Austro-Ugarske Monarhije nagodbenog razdoblja od 1867. godine do 1918. godine. Na temelju Austro-Ugarske Nagodbe (*Ausgleich*), zakonskim člancima 11, 12 i 13 ustrojena je austrougarska vojska koja se sastojala od tri zasebne vojne organizacije. Prva je zajednička, carska i kraljevska vojska (*Kaiserliche und Königliches Heer, K.u.K.*) i ratna mornarica (*Kriegsmarine*). Druga je Domobranstvo ili zemaljska obrana, a treća Pučki ustanak. Zajednička vojska je simbolizirala jedinstvo Monarhije i predstavljala prvu borbenu liniju, u kojoj su služili vojnici tzv. „prvog poziva“. Zapovjedni jezik ove zajedničke, carske i kraljevske vojske bio je njemački (*Kommandosprache*). Domobranstvo se sastojalo od dvije vojne organizacije: austrijskog domobranstva (*Landwehr*) i ugarskog (*Honvéd*). U sklopu ugarskog domobranstva nalazilo se hrvatsko domobranstvo (*Domobranstvo*). Ugarsko domobranstvo imalo je pravo koristiti svoj materinji jezik u svakodnevnim poslovima (*Dienstsprache*), tako da su postrojbe hrvatskog domobranstva govorile hrvatski jezik u svojim svakodnevnim aktivnostima. Domobranstvo je predstavljalo teritorijalne posebnosti monarhije, kao svojevrsni supstitut „nacionalne vojske“ odnosno drugu liniju, a u njemu su služili vojnici tzv. „drugog poziva“. Pučki ustanak (austrijski *Landsturm*) bila je vojna organizacija u kojoj su se obveznici pozivali na službu u slučaju rata, a predstavljala je svojevrsnu treću liniju, odnosno tzv. vojne obveznike „trećeg poziva“. Kako ističe Pojić: „Zajednička vojska ima zadaću braniti dvojnu monarhiju protiv „izvanjskog neprijatelja“ i uzdržavati red i sigurnost u zemlji“ (čl. 7). Domobranstvu je zadaća podupirati zajedničku vojsku i braniti granice od napada te iznimno održavati red i sigurnosti. Pučki se ustanak predviđa kao krajnja obrambena mjera u ratu u slučaju prodora neprijatelja na teritorij Monarhije. Vojna obveza u zajedničkoj vojsci traje 10 godina (3 godine u postrojbi i 7 godina u pričuvni), a u domobranstvu 12 godina (2 godine u postrojbi i 10 godina u pričuvni) (čl. 4).“¹

Područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije se 1914. godine sastojalo od 8 županija, a jedna od njih je bila i Bjelovarsko-križevačka županija sa sjedištem u gradu Bjelovaru. Bjelovarski vojni okrug (*Bezirk*) obuhvaćao je cijelo područje Bjelovarsko-križevačke županije koja je 1914. godine imala 5 168 km², njeno sjedište je bio grad Bjelovar, a obuhvaćala je Križevce, Koprivnicu i Ivanić, bjelovarsku podžupaniju, podžupaniju Križ, Križevce, Koprivnicu te porezne općine Peteranec, Drnje, Sigetec, Hlebine, Gola i Gatalovo, kao i općine Sokolovac,

Ilustracija s prikazom austrougarskih časnika, 1914., Spomenar Časničkog zbora carske i kraljevske Pješačke pukovnije br. 16, (Izvor. HR-DABJ-430 Fingerhut Rudolf)

¹ Milan POJIĆ, Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914., *Arhivski vjesnik*, god. 43, Zagreb, 2000., 148.

Novigrad i Virje.² Prema raspoloživim podacima, Bjelovarsko-križevačka županija je 1910. godine imala 332 592 stanovnika. Grad Bjelovar je pak, prema popisu stanovništva iz 1910. godine, imao 7 231 stanovnika, Koprivnica 8 018, a Križevci 4 897 stanovnika.³

VOJNE POSTROJBE AUSTRO-UGARSKE VOJSKE U KOJIMA SU SLUŽILI BJELOVARČANI I STANOVNICI BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

Bjelovarčani i stanovnici bjelovarsko-križevačke županije služili su u pješačkim, konjaničkim i topničkim postrojbama austrougarske vojske tijekom cijelog rata. Kao popunidbeno područje zajedničke, carske i kraljevske vojske, oni su služili u 16. pješačkoj pukovnici, 12. ulanskoj konjaničkoj pukovnici te 37. i 38. poljsko-topničkoj pukovnici. Također, pojedini Bjelovarčani i stanovnici županije, služili su i u sklopu 13. pukovnije poljskih haubica.

Od domobranskih pješačkih postrojbi, Bjelovarčani i stanovnici županije bili u vojnoj nadležnosti 25. domobranske pješačke pukovnije čije je zapovjedno mjesto bilo u Zagrebu. Od domobranskih konjaničkih postrojbi, služili su u 10. husarskoj konjaničkoj pukovnici. Međutim, kako pokazuju vojni spisi i brojni arhivski izvori, mnogi su Bjelovarčani služili i u drugim postrojbama izvan teritorijalne nadležnosti svoje rodne županije.

Pješačke pukovnije zajedničke carske i kraljevske vojske međusobno su se razlikovale prema specifičnim kolorističkim oznakama na vojnim odorama. Primjerice, svaka pješačka pukovnija je imala svoju posebnu boju na ovratniku u kombinaciji sa zlatnim ili srebrnim gumbima. Tako je postojalo 28 različitih nijansi crvene, plave i sive s egzotičnim imenima kao što su *ponceaurot*, *karmensirot* i *aschgrau* (doslovan prijevod: „plavkasto crvena“, „karmin-crvena“ i „pepelno plava“) koje su se koristile predstavljajući slavne regionalne razlike pojedinih pukovnija prema njihovim područjima, kao što su sumporno žuta, carska žuta (Graz), ružičasta (Trst), crna (Linz), čokoladna (Koruška), kanari-narančasta (Salzburg), itd.⁴

Upravo spomenuta egzotična sumporno žuta boja, bila je boja 16. pješačke pukovnije koju su njeni pripadnici nosili na ovratnicima svojih odora, a odore su imale zlatne gumbе.⁵ Vizualni izgled odora pješačkih pukovnija s područja Banske Hrvatske i Slavonije je bio sljedeći:

zagrebačka 53. pješačka pukovnija

tamno crveni ovratnici, srebrni gumbi,

petrovaradinska 70. pješačka pukovnija

morsko zeleni ovratnici, zlatni gumbi,

osječka 78. pješačka pukovnija

crveno-smeđi ovratnici, srebrni gumbi,

2 Ivo, GODLSTEIN et al., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 102.

3 Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Zagreb, 1991., 108.

4 Richard, BASSETT, *For God and Kaiser, The Imperial Austrian Army*, New Haven, London, 2016, 369.

5 Peter, JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I, sv. 1 1914-1916*, Oxford, 2003., 22.

Infanterist 16. pješačke pukovnije iz 1878. godine. Na tradicionalnoj odori 16. pukovnije vidi se sumporno žuta boja na ovratniku koji nosi pješak. (HR-DABJ-430 Fingerhut Rudolf)

otočanska 79. pješačka pukovnja

jabučno zeleni (svijetlo zelena) ovratnici, srebrni gumbi,

karlovačka 96. pješačka pukovnja

karmin-crvena, zlatni gumbi.

1914. godine je ukupno bilo 102 pješačke pukovnije austrougarske carske i kraljevske zajedničke vojske, a do kraja rata 1918. godine ih je bilo 139 redovnih i 4 dopunske pukovnije.

BJELOVARČANI I STANOVNICI ŽUPANIJE U 16. PJEŠAČKOJ PUKOVNIJI CARSKO I KRALJEVSKE VOJSKE I 25. DOMOBRA NSKOJ PUKOVNIJI

16. pješačka pukovnja je imala dugu vojničku tradiciju. Svoje korijene vuče još iz 1538. godine kada je utemeljena varaždinska krajiška postrojba u sastavu varaždinske kapetanije radi borbe s Osmanlijama, a 1914. godine punog je naziva *Warasdiener Infanterieregiment Freiherr von Giesl Nr. 16* (Varaždinska pješačka pukovnja barun von Giesl br. 16). Osnovana je 1703. godine, a zapovjedno mjesto joj je bilo u Bjelovaru. Stožer pukovnije se nalazio u Beču u Schwarzenberg kasarni na adresi Marokkanergasse 3, u III. Bečkom okrugu (*Bezirk*), malo izvan bečkog Ringa prema jugoistoku, dakle danas u samom centru grada. Pukovnja je izvorno osnovana kao ugarska pukovnja br. 16, a nakon ukinuća vojne krajine je sjedinjena s varaždinskom 5. i đurđevačkom 6. pješačkom pukovnijom te od 1. siječnja 1872. djeluje kao 16. ugarska /hrvatska/ pješačka pukovnja (16. Ungarisches/Croat. Warasdiener Infanterie-Regiment) sa zapovjedništvom u Bjelovaru, ali se tijekom vremena naziv „ugarska“ ispušta i smatra se hrvatskom pukovnijom jer su u njoj najviše služili Hrvati, a puno manje Mađari.

Časnici 16. pješačke pukovnije s gostima u Schwarzenberg kasarni 1913. godine. (HR-DABJ-430 Fingerhut Rudolf)

Cjelokupna se pukovnija popunjavala isključivo s bjelovarskog područja, odnosno bjelovarskog vojnog okruga ili *Bezirka*, tako da je naziv „Varaždinska“ ostao iz tradicionalnih razloga a stanovnici Bjelovara i županije su je smatrali „svojom pukovnijom“. Bjelovarski vojni okrug (*Bezirk*) potpuno je korespondirao s područjem Bjelovarsko-križevačke županije koja je 1914. godine imala 5.168 km², njeno sjedište je bio grad Bjelovar, a obuhvaćala je Križevce, Koprivnicu i Ivanić, bjelovarsku podžupaniju, podžupaniju Križ, Križevce, Koprivnicu te porezne općine Peteranec, Drnje, Sigetec, Hlebine, Gola i Gatalovo, kao i općine Sokolovac, Novigrad i Virje. Prema raspoloživim podacima, Bjelovarsko-križevačka županija je 1910. godine imala 332 592 stanovnika. Grad Bjelovar je pak 1910. godine imao 7 231 stanovnika, Koprivnica 8 018, a Križevci 4 897 stanovnika.

16. pukovnija se 1914. godine, kao i svaka austrougarska „linijska pukovnija“, prvoga poziva carske i kraljevske vojske, sastojala od 4 bojne (bataljuna) po 1 000 vojnika sa zamjenskom bojnom - *Ersatz-batallion* iste snage. Prve tri bojne su bile smještene u Beču, dok je četvrta bila smještena u Bjelovaru u vojarni Filipović. Pukovnija od 1913. godine nosi naziv generala konjaništva baruna Artura Giesla von Gieslingena, brata baruna Vladimira Giesla von Gieslingena koji je kao veleposlanik Austro-Ugarske Kraljevini Srbiji uručio Ultimatum 23. srpnja na koji, kako je poznato, Srbi nisu pozitivno odgovorili 25. srpnja, čime je rat između ove dvije države postao gotovo neizbježan, a time i put u Prvi svjetski rat otvoren.

Pukovnijom je 1914. godine zapovijedao pukovnik Raimund Budiner, 103 časnika i dočasnika su bili u prvom postavu (prvoj momčadi) i 140 časnika i dočasnika u pričuvni. Zanimljivost je da su među časnicima pukovnije navedeni članovi plemenite obitelji Jelačić Bužimski, i to natporučnik Oskar Jelačić von Bužim te poručnici Julian i Johann. Iz ratnog dnevnika pukovnije⁶ saznajemo da su spomenuti Jelačići sudjelovali u kampanji protiv Srbije na Balkanskom bojištu 1914. godine i to kao aktivni časnici na terenu, među svojim vojnicima, a ne kao stožerni časnici ili planeri daleko od bojišnice. Tako je Julian von Jelačić ranjen odmah na početku Prvog svjetskog rata u borbama kod Dobrića, Kozjaka i Obreža u Srbiji na Balkanskom bojištu 14. kolovoza 1914. godine.

25. domobranska pješačka pukovnija se popunjavala s područja grada Zagreba i Zagrebačke županije, Varaždinske županije i Bjelovarsko-križevačke županije. Za razliku od „linijske“ pukovnije carske i kraljevske vojske, ona se 1914. godine sastojala od 3 bojne u aktivnom sastavu i jedne pričuvne bojne, što znači da je imala oko 4 000 pušaka i stotinjak časnika te različite artiljerijske bojne u svom sastavu.

⁶ *Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16* objavljen u izdanju Državnog arhiva u Bjelovaru 2004. godine

BOJIŠNICE NA KOJIMA SU BJELOVARČANI RATOVALI „ZA CARA I DOMOVINU!“

Franjo Josip I.
(1830.-1916.)
(HR-DABJ-430
Fingerhut Rudolf)

Austro-Ugarska Monarhija vodila je svoj najteži i posljednji rat na čak 4 bojišnice: prvo na Balkanskom (srpskom) i Istočnom (ruskom) bojištu 1914. godine pa na Jugozapadnom (talijanskom bojištu) od 1915. do 1918. godine i konačno na Jugoistočnom (solunskom) bojištu u Grčkoj od 1916. do 1918. godine. Prvo su se 1914. godine vojne operacije vodile na Balkanskom i Istočnom bojištu, da bi ulaskom Kraljevine Italije u rat 24. svibnja 1915. godine bilo otvoreno i Jugozapadno (talijansko) bojište. Potom se u „Trojnoj ofenzivi na Srbiju“ (Austro-Ugarska, Njemačka i Bugarska) od listopada 1915. do kraja studenoga reaktiviralo Balkansko bojište, da bi se potom tijekom 1916., '17. i '18. godine, bojišnica formirala kod grčkog grada Soluna (Solunsko bojište). Istočno bojište bilo je najveće bojište na kojem je Austro-Ugarska Monarhija, zajedno s njemačkim snagama ratovala protiv oružanih snaga Ruskoga carstva do potpisivanja primirja 15. 12. 1917. godine, odnosno konačnog mira (Mir u Brest-Litovsku) 8. ožujka 1918. godine, čime su i formalno prestala neprijateljstva između Rusije, Austro-Ugarske, Njemačke, Bugarske i Osmanskoga carstva. Na talijanskom bojištu, Bjelovarčani su ratovali u drugoj polovici 1918. godine te dočekali kraj rata koji je završio prvo potpisivanjem primirja između Austro-Ugarske i Kraljevine Italije u Villi Giusti koje je potpisano 3., a stupilo na snagu idućega dana 4. studenoga u 15 sati, zatim i općim potpisivanjem primirja 11. studenoga čime su prestala neprijateljstva, a faktički završio Prvi svjetski rat (formalno je rat završen potpisivanjem mirovnih ugovora tijekom 1919. godine).

BALKANSKO BOJIŠTE 1914. GODINE

Većina hrvatskih postrojbi rat je započela na Balkanskom (srpskom) bojištu 1914. godine. Osim petrovaradinske 70., tri bojne karlovačke 96. pješačke pukovnije, 87. pješačke pukovnije (čije su II., III. i IV. bojna bile smještene u Puli pa se radilo o Hrvatima s područja markgrofovije Istre) i 12. ulanske konjaničke pukovnije, koje su poslone na rusko bojište, preostale vojne formacije s današnjih područja Republike Hrvatske bile su poslone na Balkansko bojište. Dakle, to su bile snage XIII. vojnog zbora (Zagreb) i XVI. vojnog zbora (Dubrovnik) koji je pokrivaio i dijelove Bosne i Hercegovine. U sklopu XIII. vojnog zbora nalazile su se i postrojbe u kojima su služili Bjelovarčani i stanovnici županije (16. pješačka pukovnija i 25. domobranska pješačka pukovnija).

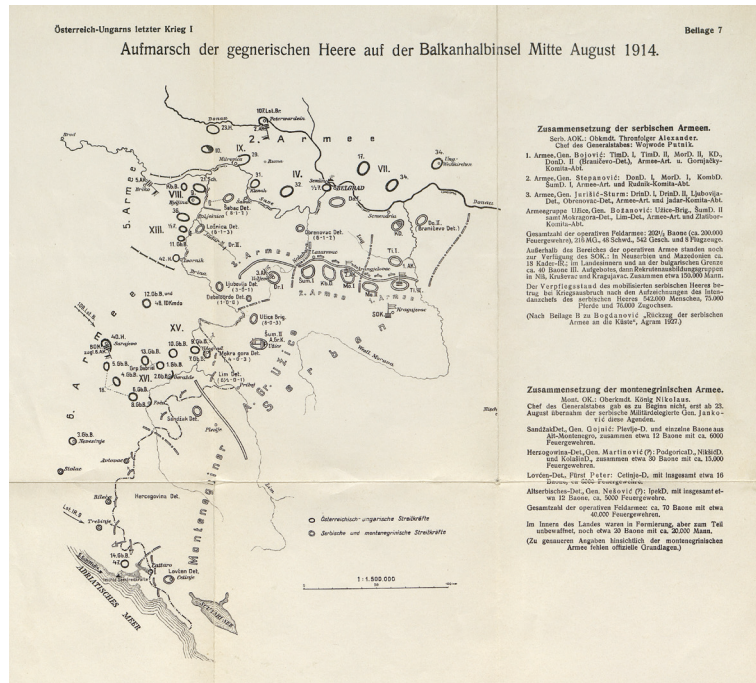
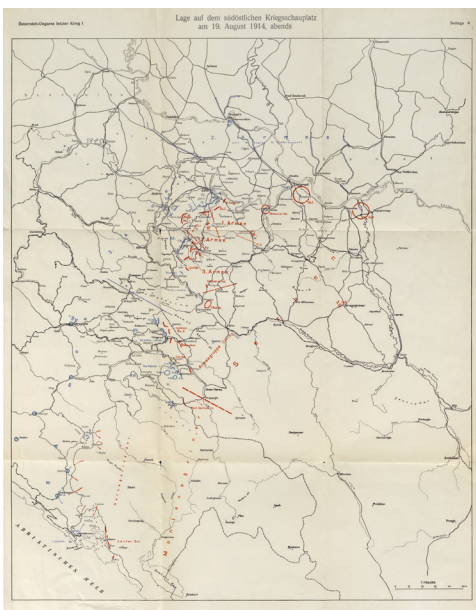
Einen kleinen Herbstspazierengang - kratka jesenska šetnja je bio opis Balkanske operacije 1914. godine visokih habsburških časnika. „Mi ćemo otjerati Srbe mokrom krpom“, izjavio je pukovnik Purtscher, načelnik grupe Balkanskih operacija u glavnom stožeru austrougarske vojske. Vrhovni zapovjednik balkanskih oružanih snaga i glavni tvorac ofenzivne operacije na Srbiju 1914. godine, general topništva Oskar Potiorek, ujedno i zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine, temeljio je svoju strategiju na protunapadu u bok napadajućim

Početni raspored oružanih snaga na Balkanskom bojištu. (Austro-ugarski posljednji rat, sv. 1, prilog 7, Beč, 1930.)

Odlazak časnika i vojnika I. bojne 16. pješačke pukovnije na Balkansko bojište s Matzleinsdorf kolodvoru u Beču, 30.7.1914. (10 HR-DABJ-430 Fingerhut Rudolf)

Položaji 19. kolovoza nakon Cerske bitke. (Austro-ugarski posljednji rat, sv. 1, prilog 8, Beč, 1930.)

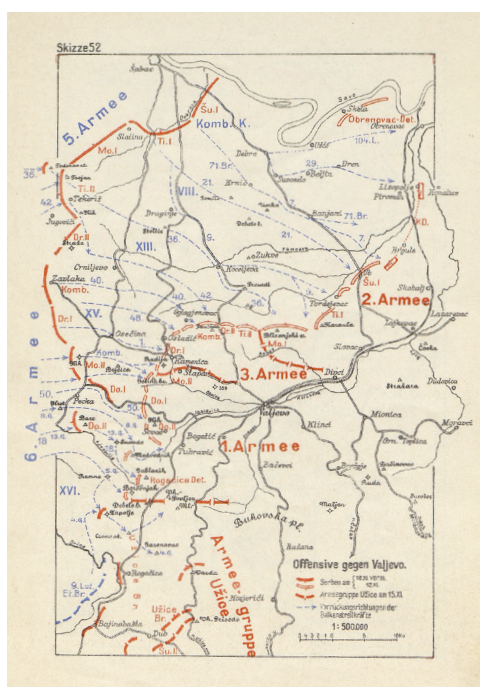

srpskim snagama, iako je bilo malo znakova da Srbi takav napad doista i poduzimaju. Njegova osnovna strateška ideja je bila da 2. austrougarska armija zajedno sa 5. armijom, napreduju preko Dunava, Save i Drine na teritorij Srbije, vežu u borbi što je više postrojbi srpske vojske, da bi zatim 6. austrougarska armija napala s jugozapada i zadala odlučujući udarac srpskim armijama u pozadinu i bok.

Glavni zadatak 5. armije gdje su se nalazile postrojbe u kojima su bili Bjelovarčani, sastojao se u tome da počne napad 12. kolovoza preko donjeg toka Drine i, u očekivanju slabog otpora, napreduje pet dana do područja Valjeva i zauzme taj grad. Ovo je područje bilo udaljeno 100 km od početnih pozicija na Drini, s teškim terenom preko kojega su po jakom kolovoškom suncu trebale marširati postrojbe u punoj ratnoj spremi. Dodatno opterećenje vojnicima je predstavljala oprema koju su nosili. Svaki vojnik je na remenu imao dvije ili četiri torbice i zataknutu bajonetu. Naprtnjača, čija je ukupna težina iznosila 27 kg, sastojala se od dva dijela: gornjega, u kojemu je vojnik nosio zimski kaput, deku, lopatu, dodatni par košulja i donjega rublja i donjega u kojemu je nosio zalihe hrane, vode i metke. 6. je armija trebala prijeći središnji tok Drine i osigurati mostobrane do 17. kolovoza. Međutim, sve postrojbe 5. armije nisu bile na okupu zbog problema sa željezničkim prijevozom pa je zapovjednik 5. armije, general Frank, zatražio odgodu napada na dan-dva. Prijedlog je odbijen uz argument da, što više postrojbi 5. armija veže u borbi, to će veća biti šansa uspjeha za 6. armiju koja napada sa jugozapada. Ohrabrenje da se nastavi s ovakvim planom napada temeljilo se na pogrešnoj procjeni koncentracije srpskih snaga. General Potiorek je dobio izvještaj da se glavnina srpskih snaga okuplja na donjem toku Drine.

Glavne bitke koje su se odigrale na Balkanskom bojištu 1914. godine

BJELOVARSKI VOJNICI I ČASNICI U VELIKOM RATU

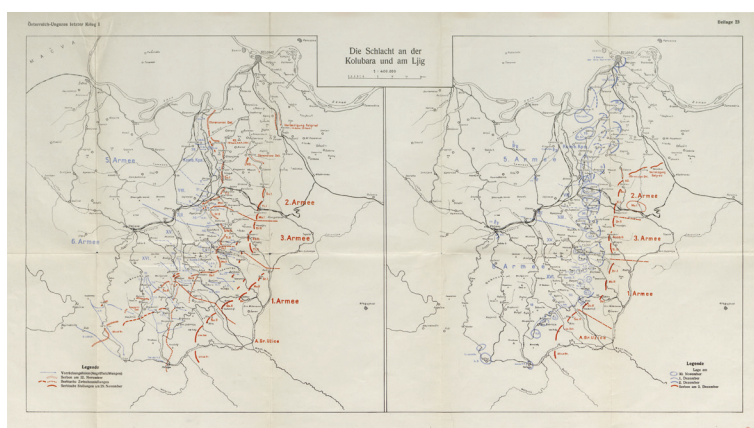

Ofenziva prema Valjevu. (Austro-ugarski posljednji rat, sv. 1, skica 52, Beč, 1930.)

Kolubarska bitka i bitka na rijeci Ljig. (Austro-ugarski posljednji rat, sv. 1, prilog 23, Beč, 1930.)

bile su Cerska bitka (Bitka u dolini rijeke Jadar) od 16. do 19. kolovoza 1914. godine, Bitka za Valjevo (15. – 29. 10.), Kolubarska bitka (16. 11. do 2. 12.) i Bitka kod Arandjelovca 3. 12. – 10. 12. nakon čega je uslijedilo opće povlačenje austro-ugarskih snaga iz Srbije.

U ovim borbama austrougarske su snage pretrpjele velike gubitke, a tako i postrojbe u kojima su se našli Bjelovarčani. Od ukupno 450 000 vojnika, 10 000 konjanika i 744 topa koliko je austrougarska vojska poslala protiv Kraljevina Srbije i Crne Gore, procjenjuje se da ih je 224 000 bilo „izbačeno iz stroja“, što poginulih, ranjenih, nestalih i zarobljenih. Gubitci na srpskoj strani su bili oko 170 000 vojnika. Od ovoga broja, čak 76 000 ih je bilo zarobljeno, a među njima i velik broj Hrvata, koji su stradali prilikom povlačenja srpske vojske preko Albanije tijekom kasne jeseni 1915. godine, tako da se procjenjuje da ih je samo 20 000 preživjelo. U 16. pješačkoj pukovniji je u balkanskim operacijama 1914. godine stradalo 4 762 vojnika i časnika, odnosno 72% cjelokupne snage pukovnije, što je vrlo visok postotak gubitaka.

ISTOČNO BOJIŠTE OD 1915. – 1918. GODINE

Početak 1915. godine Istočno bojište protezalo se od Baltičkoga mora na sjeveru preko sjevernoga, istočnoga i jugoistočnoga dijela Istočne Pruske, preko središnje Poljske južno do teritorija Austro-Ugarske, zapadne i srednje Galicije te naposljetku do Černjivaca u Bukovini (današnja Ukrajina) i predratne austrougarsko-ruske granice. Sveukupno je na početku 1915. na toj bojišnici bilo sučelice 17 armija, od čega tri njemačke i pet austrougarskih s jedne i devet ruskih s druge strane. Austrougarski grad-tvrđava Przemyśl u Galiciji (današnja južna Poljska) nalazio se u okruženju i pod opsadom ruske 11. armije 70 kilometara sjeverno iza crte bojišnice na sektoru gdje su sučelice stajale austrougarska 3. protiv ruske 8. armije. Odmah početkom 1915. godine, Bjelovarčani su prebačeni na rusko, Istočno bojište. 16. pješačka pukovnija je prebačena na područje

Bukovine (današnja jugozapadna Ukrajina i istočna Slovačka), gdje se nalazila u sastavu 7. austro-ugarske armije. Nakon toga se od sredine 1915. godine pa do proljeća 1918. godine borila u sastavu 3. austro-ugarske armije na području Galicije (današnja jugozapadna i južna Poljska i zapadna Ukrajina) i Ukrajine. Na Istočnom bojištu odigrale su se jedne od najvećih i najkrvavijih bitaka Prvog svjetskog rata. Godina 1915. je godina manevarskoga rata. Linija bojišnice je pomaknuta za 500 km od svoje početne crte, a združene austro-njemačke snage su odbacile ruske snage duboko u pozadinu, na prostor Ruskoga Carstva.

Ratne operacije i borbena djelovanja na Istočnom bojištu 1915. godine trajali su od siječnja do kraja listopada, iako su manji okršaji zabilježeni tijekom studenoga i prosinca 1915. godine. Te godine se odigralo nekoliko velikih bitaka: "Zimska bitka za Karpate" od 1. siječnja do 30. travnja, koju američki povjesničar Graydon A. Tunstall naziva i „Staljingradskom bitkom Prvog svjetskog rata“ jer su u nevjerojatnim uvjetima (borbe na -20 stupnjeva Celzijusa) obostrani gubitci bili su više nego stravični: procjene govore da je austrougarska vojska izgubila 800 000 vojnika, zajedno sa posadom tvrđave Przemyśl (120 000 vojnika), dok se ruski gubitci procjenjuju na oko 1 200 000 vojnika, što je dotada bilo najveće stradavanje u tijeku rata u jednoj bitci. Zatim su hrvatske snage sudjelovale u združenoj austrougarsko-njemačkoj ofenzivi kod Gorlice-Tarnówa i proboja ruskih položaja od 2. svibnja do 22. lipnja te združenoj ljetnoj ofenzivi njemačke i austrougarske vojske u Poljskoj nakon čega je uslijedilo „Veliko povlačenje ruske vojske“ od 13. srpnja do 20. rujna. Godinu je zaključila „Crno-žuta ofenziva“ austrougarske vojske u Ukrajini, u pokrajini Volinje, koja je započela 26. kolovoza, a borbena djelovanja prestala su 30. rujna. Ta je ofenziva završila porazom austrougarske vojske i gubitkom dijela osvojenoga teritorija uslijed ruskih protunapada.

U odnosu na početnu crtu bojišnice s početka godine, konačna crta na kraju godine znatno se pomaknula, približno 500 kilometara prema istoku u odnosu na svoju početnu zapadnu točku. U prosincu 1915. godine uzduž cijele bojišnice, sučelice, stajalo je sedam njemačkih armija (šest na sjevernom dijelu bojišnice, jedna na južnom) i tri austrougarske s jedne strane te devet ruskih armija s druge strane. Međutim, to nipošto nije značilo da su Bjelovarčani imali miran period i odmor od borbi. U Novogodišnjoj bitci koja je trajala od 27. prosinca 1915. do 26. siječnja 1916. kod Černjivaca, glavnog grada Bukovine, kod sela Raranča u jugozapadnoj Ukrajini, 42. domobranska pješačka divizija (u čijem sastavu je 25. domobranska pješačka pukovnija) i bjelovarska 16. pješačka pukovnija trpe velike gubitke. Kao gubitci 16. pješačke pukovnije navode se 186 poginulih, 626 ranjenih, 367 nestalih i 162 bolesna. Nakon povratka hrvatskih snaga (pohod na istočnu Galiciju i Bukovinu od 21. srpnja do 8. kolovoza 1917.) na to područje, na vojnom groblju u Raranči u znak sjećanja na poginule u borbama početkom 1916. godine održana je 1. siječnja 1918. godine svečana misa.

Godinu 1916. na Istočnom bojištu je obilježila velika ruska ofenziva koja se, prema najboljem ruskom vojnom zapovjedniku, generalu

Karlo I. posljednji
austrougarski car,

Alekseju Aleksejeviču Brusilovu, nazivala „Brusilovljevom ofenzivom“. Započela je 4. lipnja 1916. godine na području istočne Galicije i Bukovine kod grada Lucka i Okne, a borbena su djelovanja trajala 3 mjeseca. Brusilov je na svojem Jugozapadnom bojištu, kako su ga nazivali u ruskoj vojsci, prikupio 632 000 pušaka, 1 770 lakih i 168 teških topova. Austrougarske snage su na ovome sektoru bojišnice raspolagale s oko 500 000 pušaka, 1 301 lakih i 545 srednjih i teških topova. Naime, tada je cjelokupna strateška pozicija bila povoljna za Središnje sile (Njemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Tursko carstvo) pa je Antanta odlučila krenuti u napad na svim bojišnicama. Kako je talijanska ofenziva na Jugozapadnom bojištu posustala, a austro-ugarska vojska prešla u protunapad, radi sprječavanja potpunog talijanskog poraza Antanta je ubrzala ruske pripreme i zahtijevala od generala Brusilova da zada austrougarskoj vojsci težak udarac svojom ofenzivom i po mogućnosti potpuno porazi austrougarsku vojsku s ciljem da Austro-Ugarsku Monarhiju prisili na potpisivanje mira i izlazak iz rata. Hrvatske su se snage, a time i Bjelovarčani u sklopu XIII. zagrebačkog zbora u sklopu 7. austrougarske armije, kod ukrajinskog grada Okne, našle na glavnim pravcima udara ruskih snaga i pretrpjele velike gubitke.

„Brusilovljeva ofenziva“ bila je velika pobjeda ruske vojske i gotovo je izbacila Austro-Ugarsku Monarhiju iz rata. Inovativnom taktikom (kopanje rovova do neprijateljskih položaja, zračna snimanja austrougarskih artiljerijskih položaja i koncentrirani napadi pješastva na uskom području), general Brusilov je uspio zadati velik udarac austrougarskim armijama. U samo tjedan dana borbe, do 15. lipnja, Brusilovljeve snage su zarobile gotovo trećinu cjelokupnih austrougarskih snaga na Istočnom bojištu: 2 992 časnika, 190 000 vojnika i 216 topova. Međutim, močvarno područje istočne Galicije i Bukovine te logistički problemi opskrbe nisu omogućili iscrpljenim ruskim postrojbama da postignu odlučujuću stratešku pobjedu nad austrougarskim snagama tako da je ofenziva zaustavljena u rujnu 1916. godine.

Bjelovarčani u 16. pješačkoj pukovnici su dočekali prve napade rano ujutro 4. lipnja 1916. kod grada Dobronoutza, nekih 25 km sjeverno od glavnoga grada Bukovine, Černivaca, dok su Bjelovarčani u sastavu 25. domobranske pješačke pukovnije bili pogođeni bojnim otrovima koji su bačeni kod sela Onut. S obzirom da su bili dobro pripremljeni i zaštićeni maskama, gubitci nisu bili veliki: 2 poginula i 12 ranjenih vojnika. Važno je istaknuti kako su Bjelovarčani iz 16. pješačke pukovnije odmah idućega dana poduzeli protunapad na ruske položaje, ali bez uspjeha, izgubivši pritom 600 vojnika. Međutim, glavni udar se dogodio između 10. i 12. lipnja kada je probijena austrougarska linija kod Okne (danas u zapadnoj Ukrajini), a 16. pješačka pukovnica počinje svoje povlačenje prema zapadu i tijekom većine borbi u „Brusilovljevoj ofenzivi“, djeluje u pričuvu pokrivajući prostor iza zagrebačke 53. pješačke pukovnije s ciljem čuvanja odsječka i odstupnice u slučaju neprijateljskog proboja. Ruski uspjeh doveo je dotada neutralnu Rumunjsku u tabor Antante, tako da je 27. kolovoz 1916. godine bio dan kada su objavljena dva

↑ Svetozar Borojević

rata: Italije Njemačkoj i Rumunjske Austro-Ugarskoj. Odmah istoga dana počinju i oružane borbe s Rumunjskom, a ruski general Šerbačev napada Halič ispred kojega se nalazi zagrebačka 36. pješačka divizija XIII. zborna. U borbama na prijelazu kolovoza u rujan, hrvatske snage trpe ogromne gubitke pod nadmoćnom neprijateljskom topničkom vatrom tako da podmaršal Maksimilijan Čičerić Bačanski odlučuje povući XIII. zbor na crtu obrane između uzvisine Magsa i sela Horozanka, ali bez nekog učinka jer su se gubitci nastavili: u ovim su se borbama postrojbe 36. pješačke divizije (otprilike 18 000 pušaka) svele na svega 1 600 vojnika koji nisu imali streljiva niti hrane pa time nisu niti mogli nastaviti borbu.

I u 1917. godini vodile su se teške borbe na Istočnom bojištu. Premda je ruska vojska, demoralizirana i iscrpljena, još uvijek gajila nade u ratnu pobjedu, omjer se preokrenuo u korist snaga Središnjih sila. Politički, vojni vrh i građanske političke stranke (ne Boljševici) držale su cara Nikolu II. isključivo odgovornim za ruski poraz u ratu pa je car 15. 3. 1917. godine morao abdicirati tj. odreći se prijestolja. Nakon neuspjele „Ofenzive Kerensky“ na kraju lipnja i tijekom srpnja 1917. godine snage Središnjih sila pokreću snažnu protuofenzivu i zauzimaju velike dijelove ruskog teritorija što je na kraju i dovelo do Oktobarske revolucije i konačnog kolapsa Rusije u Prvom svjetskom ratu. Primirje je potpisano 15. prosinca 1917. godine, a konačni mirovni ugovor u Brest-Litovsku između sljednica Ruskoga Carstva i Središnjih sila 3. ožujka 1918. godine. U svim tim borbama sudjelovale su hrvatske postrojbe i Bjelovarčani u svojim formacijama: 16. pješačkoj pukovnici i 25. domobranskoj pukovnici.

Nakon potpisivanja mira i zatvaranja Istočnoga bojišta, Bjelovarčani iz 16. pješačke pukovnije su prebačeni prvo na odmor u jugoistočnu Ugarsku, a zatim u današnju Italiju, a ondašnji Južni Tirolo u sastavu Austro-Ugarske Monarhije u okolicu Trienta na kraju svibnja 1918. godine. Premda pukovnica nije sudjelovala u posljednjoj bitci austro-ugarske vojske na rijeci Piave od 14. do 24. lipnja 1918. godine, ona je na području Trienta sudjelovala u pojedinim okršajima da bi se na kraju rata u sklopu „Armije Borojević“ organizirano povukla prema Ljubljani. Tako je završio ratni put Bjelovarčana u Velikom ratu. Prema najnovijim istraživanjima, procjenjuje se da je između 30 i 35 000 stanovnika Bjelovara i županije dalo život ili stradalo u Velikom ratu, a mnogi od njih su imali teške psihičke posljedice (od granatiranja, eng. *shell shock*, odnosno danas bi se reklo PTSP) i trajno bili nesposobni za daljnji nastavak normalnoga života.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori, literatura:

Austria-Hungary Last War, 1914-1918. Svezak 1 (1914). Ur: Edmund Glaise-Horstenau. Prijevod s njemačkog Stan Hanna. Beč: Publisher of Military Science Releases, 1930. Gubitci u Prvom svjetskom ratu, Sv. 1-5. Ministarstvo rata, Beč, 1914. Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16. Svezak 1-2. Ur: Željko Pleskalt. Prijevod Danijela Marjanić. Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru, 2004.

Neobjavljeni arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu
 HR-HDA-1190 Fond 16. pješačka pukovnija Bjelovar.
 HR-HDA-1448 Zbirka Matičnih knjiga. M-466 16. pješadijska pukovnija. Matične knjige vojnih osoba umrlih 1866.-1918.

Državni arhiv u Bjelovaru
 HR-DABJ-430 Fond Fingerhut Rudolf

Rudolf Fingerhut uz konja, (HR DABJ - 430- Rudolf Fingerhut)

Literatura

- BASSETT, Richard. *For God and Kaiser. The Imperial Austrian Army*, Yale University Press, New Haven, London, 2016.
- BUTTAR, Prit. *Collision of Empires. The War on the Eastern Front in 1914*. Osprey Publishing, London, 2014.
- BUTTAR, Prit. *Germany Ascendant. The Eastern Front 1915*. Osprey Publishing, London, 2015.
- BUTTAR, Prit. *Russia's Last Gasp. The Eastern Front 1916-17*. Osprey Publishing, London, 2016.
- BUTTAR, Prit. *The Splintered Empires. The Eastern Front 1917-21*. Osprey Publishing, London, 2017.
- GOLDSTEIN, Ivo et al. *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta; TOMINAC, Nikola. „Hrvatske postrojbe u borbama na Soči (Jugozapadno bojište)“, *Fontes 21* (2015), 17-49.
- JUNG, Peter. *The Austro-Hungarian Forces in World War I, Sv. 1 1914-1916*, Osprey Publishing, Oxford, 2003.
- KATANIC, Filip. „Istočno bojište 1915. godine u najnovijoj britanskoj i hrvatskoj historiografiji“, *Časopis za suvremenu povijest 49* (2017), br. 3: 511-550.
- POJIĆ, Milan. „Ustroj austro-ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914.“ *Arhivski vjesnik 43* (2000), 147-169.
- RAUCHENSTEINER, Manfred. *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914– 1918*. Prijevod s njemačkog Alex J. Kay i Anna Güttel-Bellert. Beč: Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar, 2014.
- Schematismus für Das K.u.K. Heer und für die Kriegsmarine für 1914., *Ministarstvo rata*: Beč, 1914.
- SCHINDLER, John R. *Fall of the Double Eagle. The Battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, Potomac Books: Nebraska, 2015.
- TOMINAC, Nikola, Ličani u „Velikom ratu“. Zimska bitka za Karpate, siječanj – travanj 1915, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2015, br. 1, 489-524.
- TOMINAC, Nikola. „Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (I. dio): Proboj kraj grada Lucka u Volinju“, *Časopis za suvremenu povijest 49* (2017), br. 2: 261-295.
- TOMINAC, Nikola. „Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (II. dio): Proboj kod sela Okne u Bukovini“, *Časopis za suvremenu povijest 49* (2017), br. 3: 419-453.
- TOMINAC, Nikola. „Hrvatske postrojbe u pohodu na Srbiju s naglaskom na djelovanje carske i kraljevske 79. pješačke pukovnije Grof Josip Jelačić“, 1914. Prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji, *Ur. Vijoleta Herman Kaurić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2018.*, 139-185.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
- WATSON, Alexander. *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914-1918*. Penguin Books, London, 2015.

ŽRTVE PRVOG SVJETSKOG RATA

25

Helena Marušić Lazić, mag. edu. pov.

Prvi svjetski rat je završio s velikim posljedicama koje nisu bile samo političke, ekonomske i gospodarske prirode. Te se posljedice najviše odnose na gubitke mnogobrojnih života koji su ostavili traga na čitavu ljudsku povijest. Smatra se kako je u Prvom svjetskom ratu poginulo više od 15 000 000 ljudi, dok se konačni brojevi poginulih, ranjenih i nestalih žrtava, prema zadnjim podacima, kreću oko 40 000 000.¹

Brojčani podaci o žrtvama na području Republike Hrvatske dosta variraju. U dostupnoj literaturi se mogu pronaći podaci o stradanju 1, 2 milijuna Hrvata za što nema pouzdanih dokaza.² Realniji brojevi se mogu pronaći u nedavno izdanoj literaturi koja za razdoblje od 1914. – 1918. godine navodi oko 140 000 poginulih vojnika i oko 110 000 stradalih civila od raznih epidemija i gladi.³ Unatoč novijim i starijim istraživanjima konačan broj žrtava do danas nije utvrđen.

Literatura o Prvom svjetskom ratu je u nešto većem broju nastala tek zadnjih godina zahvaljujući stogodišnjici rata. Pri tome se pojavio problem u određivanju konkretnih brojeva stradalih osoba u samim istraživanjima. Naime, istraživanja su dosta otežana zbog činjenice da su hrvatski pa tako i bjelovarski vojnici bili raspoređeni na razna bojišta gdje su i ostavili svoje živote. U bitkama koje su se vodile na istočnom, zapadnom, talijanskom i balkanskom bojištu mnogobrojni Hrvati su, nakon smrti, bili tamo i pokopani što dodatno otežava istraživanje i izradu statistika.

Važno je naglasiti kako žrtve rata nisu bili samo poginuli vojnici kojima se moglo dodijeliti ime i prezime. Žrtve rata su također i nestali vojnici o kojima se nije znalo gdje se nalaze, gdje su pokopani ili što se s njima dogodilo. Osobe koje su bile pokopane u neimеноvane grobnice kilometrima daleko od svoga doma. Ostaci koji su pronađeni godinama nakon završetka rata su isto tako žrtve rata o kojima ne možemo znati ništa više osim mjesta gdje su pronađeni i broja koji im je dodijeljen za identifikaciju. Obitelji poginulih i nestalih su isto tako bile žrtve rata. Rat koji za njih nije značio ništa osim ogromne boli i gubitka njihovih najbližih i svega što su poznavali. To je nešto što se ni nakon 100 godina ne smije i ne može zaboraviti.

Bjelovarčani su se suočavali s istim nedaćama Prvog svjetskog rata poput cijelog svijeta. Njihovo sudjelovanje u ratu se isto tako ne smije zaboraviti ni obezvrijediti zbog čega su važna istraživanja ove vrste.

Molitva kraj palog druga, Ilustrovani list, br. 3, siječanj 1915.

- 1 Željko Pleskalt, Antonija Ravenščak, Zoran Abramović, Tomislav Matić, Silvija Sitta, *Bjelovar u Velikom ratu 1914. – 1918.* (Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru, Gradski muzej Bjelovar, 2014), 4.
- 2 Pavičičevo djelo *Hrvatska ratna i vojna povijest* napisano je dosta idealistički te su upravo u tom kontekstu brojke preuveličane i navedene bez konkretnih izvora kojima bi se tvrdnje i dokazale.
- 3 Filip Đukić, Marko Pavelić, Silvijo Šaur, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, društvo“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno – humanističkih znanosti* Vol 7, No 7 (2016): 81 – 86.

Naslovnice Ilustrovanog lista br. 27 iz 1914. i br. 44 iz 1915. godine

Eduard Deucht

Stjepan Janeš

Ivan Janko Makovac

Blaž Mrazović

Prema dostupnoj literaturi ne može se utvrditi brojnost bjelovarskih žrtava kao ni Bjelovarčana u vojsci Austro – Ugarske Monarhije. Uzrok tome je što su Bjelovarčani bili raspoređeni u različite pukovnije te samim time i na različita bojišta. Osim toga, na bjelovarsko područje su se redovito dovozili i odvozili zarobljenici i ranjenici koji su nakon smrti tu i pokopani. Sve to je na neki način utjecalo, a i danas uvelike utječe na izrade statistika i konačne brojeve žrtava Prvog svjetskog rata. Ipak, ostaju nam izvori koji su još dostupni po arhivima, muzejima i knjižnicama kako bi nam bar djelomice omogućili istraživanje tog razdoblja, što je posebno značajno za lokalnu i regionalnu povijest.

TISKOVINE KAO IZVORI O STRADANJIMA BJELOVARČANA

Izvori koji nam uvijek mogu pomoći u istraživanju lokalne bjelovarske povijesti su tiskovine poput Nezavisnosti, Tjednika bjelovarsko–križevačkog, ali i Ilustrovanog lista. Novine Nezavisnost su izlazile jednom tjedno u Bjelovaru, od 1906. – 1935. godine. Nakon 1919. godine novine su bile glasilo Organizacije Hrvatske zajednice za gradove Bjelovar, Križevce i okolice. Vlasnik, nakladnik i urednik novina je bio Lavoslav Schick, a nakon njega Ivan Kalafatić, Lavoslav Weiss, Miroslav Svoboda te Filip Lipšić. Druge lokalne novine koje su važne za istraživanje povijesti Prvog svjetskog rata su Tjednik bjelovarsko–križevački, prvi list u Bjelovaru koji je počeo izlaziti 1890. godine. Utemeljitelj i glavni urednik novina je bio Gustav Fleischer. Novine koje nisu izlazile u Bjelovaru, ali su isto tako važan izvor za istraživanje ove tematike su i Ilustrovani list. To su bile prve hrvatske novine sa sustavno objavljenim fotoreportažama koje se uglavnom odnose na Prvi svjetski rat. Novine su izlazile jednom tjedno od siječnja 1914. do prosinca 1918. godine kada mijenjaju naziv u Osvit.

Upravo je u Ilustrovanom listu moguće pronaći fotografije i kratke biografije vojnika ili časnika porijeklom iz Bjelovara ili bliže okolice koji su služili ili radili u Bjelovaru.

Eduard Deucht je rodom iz Bjelovara. Borio se na srpskom, a kasnije i na ruskom bojištu. Prvi put je ranjen 1915. godine, a sljedeće godine je podlegao drugom ranjavanju. Pokopan je na vojnom groblju u Pohorlantzju.

Stjepan Janeš, rođen u Hlebinama, služio u Bjelovaru, a zatim na bojištu u Srbiji gdje je teško ranjen u kolovozu 1914. godine. Nakon oporavka i promaknuća vratio se na bojište u Galiciji, gdje je poginuo te je pokopan 1915. godine.

Ivan Janko Makovac, pješak u 16. pješačkoj pukovniji, zbog mobilizacije bio je premješten u Bjelovar pa zatim na južno ratište u Srbiju. S bojišta se vratio zaražen tifusom od kojeg je preminuo u siječnju 1915. godine.

Franjo Pavša

Stjepan Petrović

Stjepan Potočić

Erik Rehberger

Stjepan Reichherzer

Matija Stanke

Ivica Šagovac

Franjo Šomek

Blaž Mrazović, stožerni narednik 16. pješačke pukovnije, rođen u Ivanjskoj. Borio se u Galiciji, gdje je zarobio 83 Rusa. Nakon te bitke bio je ranjen te se oporavljao u bolnici u Bjelovaru.

Franjo Pavša, zastavnik 27. sisačke domobranske pukovnije, kastralni činovnik u Bjelovaru. Poginuo je u veljači 1916. godine u Bukovini.

Stjepan Petrović, pričuvni pješak 16. pukovnije, rođen u Bjelovaru. Prije rata bio je nadstrojovođa tvrtke Croatia, portland-cement d.d. u Podsusedu. Borio se na južnom bojištu gdje se teško razbolio od upale pluća i tifusa. Preminuo je 1914. godine u bolnici u Brčkoj gdje je kasnije i sahranjen.

Stjepan Potočić, rođen u Farkaševcu kod Bjelovara gdje je i služio. Preminuo je od tifusa u bolnici u Kozljuku gdje je u listopadu 1914. godine sahranjen. Imao je ženu i dva mala sina.

Erik Rehberger je rođen u Bjelovaru. Bio je sin odvjetnika Bernharda Rehbergera i Ruže rođ. Fuchs. Studirao je u Beču, a bio je dobar pijanist i kompozitor. Poginuo je na ratištu u Bukovini gdje je i pokopan.

Stjepan Reichherzer, poručnik 27. pučko-ustaške pješačke pukovnije. Rođen u Varaždinu, a bio je poznat kao profesor u Bjelovaru. Godine 1915. preminuo je od upale pluća i tifusa.

Matija Stanke, rođen je u Bjelovaru, a mobiliziran u Sisku. Borio se u Srbiji, a poginuo u listopadu 1914. godine od ozlijeda zadobivenih metkom. Imao je ženu i dvoje male djece.

Ivica Šagovac, natporučnik bos.-herc. pukovnije br. 3. Rođen u Bolču kod Bjelovara, a poginuo u bitci kod Baligroda u Galiciji u ožujku 1915. godine.

Franjo Šomek, kapetan 16. pješačke pukovnije, služio je u Bjelovaru. Poginuo je 25. listopada 1914. godine na bojištu u Srbiji. Poznat je bio po svojoj veseloj naravi i društvenosti, a svojim je vojnicima bio kao učitelj i otac zbog čega su ga iznimno cijenili.

BJELOVARČANI U POPISIMA ŽRTAVA

Dodatani izvor koji može poslužiti u određivanju žrtava Prvog svjetskog rata je svakako i popis stradalih vojnika koji se može vidjeti na internet stranicama Hrvatskog državnog arhiva. Na posebnom portalu o Prvom svjetskom ratu su obrađeni i digitalizirani izvori o ratu. U rubrici portala *Popis stradalih* pretražuje se baza podataka stradalih u Prvom svjetskom ratu – popis gubitaka Ministarstva rata u Beču.⁴ To su posebni popisi koje su zapovjedništva austrougarskih postrojbi na bojištu poslali Ministarstvu rata. Oni se sastoje od kronološki popisanih poginulih, ranjenih i nestalih vojnika na području čitave Austro – Ugarske Monarhije. Podaci sadrže prezime, ime, postrojbu, čin, godinu rođenja, zavičajnost, vrstu gubitka, a ponegdje i datum i mjesto gubitka osobe. Podaci su potpuniji prema kraju rata. Digitalne verzije popisa su preuzete sa stranica Austrijske nacionalne biblioteke te su dosta opsežne zbog čega je pomalo i otežano pretraživanje.

⁴ Tatjana Šarić, „Novi hrvatski portal – Prvi svjetski rat 1914. – 1918. – pogled iz arhiva,“ *Arhivski vjesnik* 59 (2016): 363 – 374.

**IZBOR IZ POPISA
STRADALIH ŽRTAVA
izrađen uz pomoć
Popisa stradalih s
portala HDA**

Br.	Ime	Prezime	Mjesto	Vrsta gubitka	Godina
1.	Gjuro	Borović	Bjelovar	ranjen	1914.
2.	Anton	Debać	Rača	ranjen	1914.
3.	Mato	Despetović	Grubišno Polje	ranjen	1914.
4.	Jandro	Herzeg	Ivanjska	ranjen	1914.
5.	Josef	Kovać	Gudovac	ranjen	1914.
6.	Ljubomir	Manojlović	Farkaševac	ranjen	1914.
7.	Valent	Zlački	Gudovac	poginuo	1914.
8.	Miško	Gjundjek	Berek	poginuo	1915.
9.	Stevo	Ledinski	Kapela	ranjen	1915.
10.	Milan	Marković	Gudovac	ranjen	1915.
11.	Benedikt	Masnička	Rovišće	poginuo	1915.
12.	Miloš	Radotić	Ivanska	poginuo	1915.
13.	Ivan	Vujičić	Bjelovar	poginuo	1915.
14.	Stevo	Domazeto	Gudovac	poginuo	1916.
15.	Šandor	Fürst	Bjelovar	ranjen	1916.
16.	Tomo	Gašparac	Severin	ranjen	1916.
17.	Franjo	Lovrić	Gudovac	poginuo	1916.
18.	Vincze	Radmanicz	Stare Plavnice	ranjen	1916.
19.	Dragutin	Žunac	Bjelovar	poginuo	1916.
20.	Marko	Gjuričić	Bjelovar	poginuo	1917.
21.	Marko	Miroslavljević	Kapela	poginuo	1917.
22.	Gjuro	Ožegović	Trojstvo	ranjen	1917.
23.	Josef	Radosch	Bjelovar	poginuo	1917.
24.	Dragutin	Vasiljević	Bjelovar	ranjen	1917.
25.	Jovo	Kokier	Kapela	poginuo	1918.
26.	Ivan	Novačić	Bjelovar	poginuo	1918.
27.	Jandro	Plentaj	Bjelovar	poginuo	1918.
28.	Nikola	Žjačić	Severin	poginuo	1918.

**POPIS STRADALIH
ŽRTAVA - Centar za
socijalnu skrb
Bjelovar**

Br.	Ime	Prezime	Mjesto	God. smrti	Napomena
1.	Andro, Stevan	Dokić	Tuk		Poginuli u I. svj. Ratu, nisu upisani u knjige
2.	Fanika	Gavenda	N. Plavnice		Nestala u I. svjetskom ratu
3.	Janek	Franca	Žabjak		Nestao u I. svjetskom ratu
4.	Rok	Kemenović	Kraljevac		Nestao u I. svjetskom ratu
5.	Mihajlo	Kokier	Gornje Sredice		Nestao u I. svjetskom ratu
6.	Stefan (Stevo)	Lakosavljević			Nestao u I. svjetskom ratu
7.	Benedikt	Masnička	Rovišće		Nestao u I. svjetskom ratu
8.	Maks	Momčilović	Novoseljani		Nestao u I. svjetskom ratu
9.	Mato	Perec	Šandrovac	1914.	Nestao u I. svjetskom ratu
10.	Ivo, Štefan	Pisanec	Gudovac	1915.	Nestali u I. svjetskom ratu
11.	Ivo	Predavac	Tomaš		Nestao u I. svjetskom ratu
12.	Nikola	Predragović	Veliko Korenovo		Nestao u I. svj. ratu pri povratku iz Albanije
13.	Vaclav	Sever	Tuk	1914.	Nestao u Prvom svjetskom ratu
14.	Miško, Terezija	Sitek	Zr. Topolovac		Nestali u Prvom svjetskom ratu
15.	Josip	Šanda	Novoseljani	1919.	Nestao u Prvom svjetskom ratu
16.	Nikola	Šoštarčić	Rovišće		Nestao u Prvom svjetskom ratu
17.	Stjepan	Zagorac	Sv. Ivan Žabno	1914.	Nestao u Prvom svjetskom ratu

Pjesma Mrtvi junak, autor je V. R. Spasić, Ilustrovani list, br. 4, 1916. (Iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu)

Prema navedenim popisima može se vidjeti da su upisani bili i stanovnici s bjelovarskog područja. Jedan mali dio s popisa stradalih vojnika naših područja je izdvojen u tablicu koja je nastala upravo na temelju Popisa stradalih Ministarstva rata u Beču. Osim toga, u drugoj tablici su izdvojeni stradali iz fonda DABJ Centar za socijalnu skrb Bjelovar. Usporedbom navedenih popisa uspjela sam pronaći samo jednu osobu koja je proglašena poginulom dok se u Centru za socijalnu skrb vodila kao nestala. Isto tako, usporedbom popisa s kratkim biografijama Bjelovarčana iz Ilustrovanog lista na popisu sam pronašla jedino narednika Blaža Mrazovića kao ranjenog vojnika. Prema tome jasno je kako se popis može koristiti kao dobar izvor prilikom istraživanja sudbine žrtava Prvog svjetskog rata.

NEPOSREDNE ŽRTVE RATA

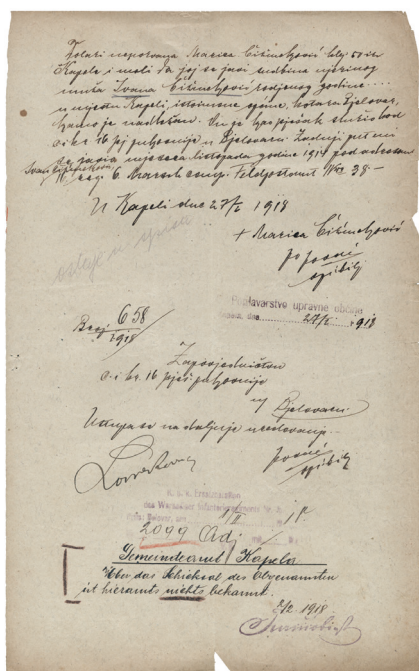
U Prvom svjetskom ratu žrtve nisu bili samo poginuli, ranjeni i nestali vojnici. Žrtve su svakako bile i obitelji tih istih vojnika koji su u njemu sudjelovali i stradali. O tome najbolje svjedoči Ilustrovani list gdje se skoro svakodnevno pojavljuju priče koje su zasigurno nastale iz života ljudi. Neke od tih priča se mogu pronaći i ovdje.

Dodatni izvor koji nam može pružiti uvid u živote i probleme ljudi koji su u ratu izgubili svoje najbliže ili one koji su bili ranjeni je fond DABJ – Skupština općine Bjelovar. U fondu, unutar serije spisa Boračko-invalidska zaštita, nalazi se 158 kutija predmeta vojnih invalida Prvog i Drugog Svjetskog rata. Predmeti sadrže dokumentaciju koja je bila potrebna da se dokaže invalidnost ili smrt vojnika. Ona je bila temelj za dobivanje mirovine članova obitelji ili invalidnine samog vojnika. Prema navedenoj dokumentaciji može se rekonstruirati životna priča pojedinca.

Marija Čižmeković, Kapela

Muž joj je bio mobiliziran u srpnju 1914. godine godine kao pjesak u 16. pješačkoj pukovniji. Nestao je u Srbiji 1916. godine. Nisu postojale informacije ni podaci o tome kako i gdje joj je muž nestao. S vremenom su pretpostavili da njezin susjed Hajduković ima informacije od kolega koji su bili s njim u trenutku nesreće. Prema Hajdukovićevom svjedočenju došli su do informacije da je

Zamolba za obavijesti o nestalom suprugu Marije Čižmeković (Iz fonda DABJ – Skupština općine Bjelovar)

Kr. št. domaćinstva u općinskoj zajednici: 2

Pučko-ustaški opredjelni list.

Ime: *Petar Ratković*
 Ime oca: *Gajo Ratković* Ime matere: *Mila rođ. Kovčević*

godina: 1894	Nadležnost: <i>Bjelovar</i>	občina: <i>Bjelovar</i>
mjesto: <i>Bjelovar</i>	kat: <i>Bjelovar</i>	
Rođnja: <i>Bjelovar</i>	Zanimanje: <i>Poljodjelac</i>	
školovanje: <i>Školska obilježja</i>	Boravište: <i>Bjelovar</i>	
Za pučko-ustašku službu: <i>168</i>	Tjelesna visina: <i>168</i> cm.	

Prethodna prava općinska služba: *168*

Često lieta kome je pridružen: *168*

Palat št. št. domaćinstva u općinskoj zajednici: 2

● Pučko-ustaški opredjelni list Petra Ratkovića (Iz fonda DABJ – Skupština općine Bjelovar)

● Grob nadporučnika Stjepana Dodeka Ilustrovani list, br 27, 27. srpanj 1915.

prilikom povlačenja Marijinog muža pregazilo i usmrtilo vozilo. Zbog tog svjedočenja muž joj je službeno proglašen mrtvim, iako drugi dokazi nisu pronađeni.

Anka Ratković

Muž Petar bio je mobiliziran 1914. godine u 16. pješačku pukovnicu. Godine 1917. na ruskom ratištu bio je ranjen u lijevu ruku – podlakticu i rebra zbog čega je vraćen doma.

Žrtve rata postala su i djeca koja su se zbog neprestanih bitaka, neimaštine i gladi prevozila na područje Bjelovarsko–križevačke županije kako bi se netko pobrinuo za njih. Pružen im je smještaj, hrana ali i privremeni dom u obiteljima širom županije. Djeca su se redovito dovozila vlakovima iz područja Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Krajem rata broj djece je najviše porastao o čemu svjedoči podatak da je samo u kolovozu 1917. po treći put stigla skupina od 63 istarske djece smještene u Severin kod Bjelovara.⁵

Zanimljiv je i podatak da je u razdoblju od 1914. – 1918. godine u Bjelovarsko–križevačkoj županiji bilo smješteno oko 7294 djece.⁶

GROBIŠTA U SVIJETU

Iako postoji mnogo žrtava koje su nastale zbog Prvog svjetskog rata, ipak se najviše pamte i najviše nam ostaju u sjećanju one žrtve koje su nakon svoga doprinosa pokopane. Na njihove živote nas podsjećaju mnogobrojni spomenici i groblja koja su nam ostavljena kao nasljeđe i podsjetnik da se takvo nešto više nikada ne ponovi. Većina tih grobišta se nalazi izvan Republike Hrvatske, a nama su najznačajnija ona gdje su pokopani naši vojnici. Podatke o takvim mjestima možemo dobiti u izvorima poput Ilustrovanog lista koji navodi njih nekoliko. Primjerice mnoštvo neimenovanih grobova na Soči, zatim groblje u Oleszowu, Chlebowki, na Karpatima. U Ilustrovanom listu se posebno ističe grobno mjesto Bjelovarčanina, natporučnika Stjepana Dodeka, koji je poginuo kod Myszina. Prema ovim podacima svakako se može uvidjeti da su se vojnici pokapali neposredno nakon bitke zbog nemogućnosti prijevoza.

USPOMENA NA POGINULE U PRVOM SVJETSKOM RATU U REPUBLICI HRVATSKOJ

Spomenici i sjećanja na žrtve Prvog svjetskog rata u Republici Hrvatskoj postoje još od 1916. godine. To potvrđuju i navodi iz Ilustrovanog lista u kojima se redovito objavljuju vijesti o podizanju spomenika za poginule vojnike u ratu. Kao primjer se mogu navesti spomenici u Zagrebu, Sisku, Otočcu, Bjelovaru pa čak i Grubišnom Polju.

Isto tako za Bjelovar se mogu pronaći i podaci o postojanju vojničkog groblja koje se najvjerojatnije nalazilo na današnjem groblju

⁵ Mira Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Dom i svijet d.o.o. Zagreb, 2008.), 63.

⁶ Isto, 115.

ŽRTVE PRVOG SVJETSKOG RATA

Ratni spomenik u Sisku, *Ilustrovani list*, br 30, srpanj 1916., (Iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu)

sv. Andrije. Zbog nepotpunih podataka o prekopanju groblja jako je teško prepoznati gdje bi se mogla nalaziti ukopna mjesta žrtava. Jedan od problema je isto tako identifikacija zapuštenih spomenika i križeva koji nisu dobro čitljivi. Može se zaključiti kako točna lokacija vojničkog groblja nije do danas poznata, ali bi se upravo zato trebalo i dalje nastaviti s istraživanjima.

Stoga se može reći kako se temi Prvog svjetskog rata može pristupiti na različite načine zahvaljujući još uvijek dostupnim i kvalitetnim izvorima. Prema tim izvorima možemo vidjeti kako su Bjelovarčani u velikoj mjeri sudjelovali u Prvom svjetskom ratu ali su isto, tako postali i žrtve toga rata. Nažalost, žrtve rata nisu bili samo poginuli, nestali i ranjeni vojnici nego i njihovi bližnji što je utjecalo na cjelokupno društvo.

Vojničko groblje u Bjelovaru, *Ilustrovani list*, br 6, veljača 1917., (Iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu)

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

ĐUKIĆ, Filip, Marko Pavelić, Silvijo Šaur., „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, društvo.“ *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno – humanističkih znanosti Vol 7, No 7* (2016): 81 – 86.

KOLAR, Mira. *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Dom i svijet d.o.o. Zagreb, 2008.

PAVIČIĆ, Slavko. *Hrvatska ratna i vojna povijest*. Zagreb: Nakladničko trgovačko društvo Mato Lovrak, 1998.

PLESKALT, Željko, Antonija Ravenščak, Zoran Abramović, Tomislav Matić, Silvija Sitta. *Bjelovar u Velikom ratu 1914. – 1918*. Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru, Gradski muzej Bjelovar, 2014.

ŠARIĆ, Tatjana. „Novi hrvatski portal – Prvi svjetski rat 1914. – 1918. – pogled iz arhiva.“ *Arhivski vjesnik 59* (2016): 363 – 374.

Izvori

Ilustrovani list, 1914. – 1918., Zagreb.

Nezavisnost, 1914. – 1918., ur. Lavoslav Schick, Bjelovar.

Tjednik bjelovarsko-križevački, ur. Gustav Fleischer, Bjelovar.

HR-DABJ-38 Skupština općine Bjelovar

HR-DABJ-1333 Centar za socijalnu skrb Bjelovar

ŠPANJOLSKA GRIPA - BJELOVARSKA PRIČA

33

mr. sc. Zorka Renić

Antun Zezula (sjedi),
16. varaždinska
pješačka pukovnija
(ratište: rusko)
Fotografija iz privatne
zbirke obitelji Zezula

Španjolska gripa smatra se jednom od najtežih i najopasnijih pandemija u povijesti čovječanstva: bila je to najpogubnija gripa o kojoj se najmanje zna. Harala je po svim kontinentima od proljeća 1918. do kraja 1919. godine. Računa se da je oboljelo između 200 i 500 milijuna ljudi, od kojih je umrlo najmanje 25 milijuna,¹ napose od teških plućnih komplikacija. Službene procjene smrtnosti koje je španjolska gripa prouzročila stalno rastu jer istraživači i dalje pronalaze podatke u zemljama u razvoju i udaljenim mjestima (Cvetnić, Savić 2018). Pretpostavlja se da je zaraženih, s vidljivim znakovima bolesti bilo između 20 i 40% tadašnje ukupne svjetske populacije. Španjolska je gripa odnijela više života nego Veliki rat². Iako je pandemija španjolske gripe najveći globalni demografski potres koji je svijet ikada doživio, bolest je ostala u sjeni Velikog rata koji je, iako je prouzročio znatno manji broj ljudskih života, trajao dulje nego pandemija pa mu se posvećivala i veća medijska pozornost (Cvetnić, Savić, 2018). Javnost je španjolsku gripu prihvaćala kao nastavak ratnih stradanja, a jedan je od razloga i taj što je svaki val španjolske gripe trajao razmjerno kratko i ona bi opet na nekoliko mjeseci nestajala (Anušić, 2015).

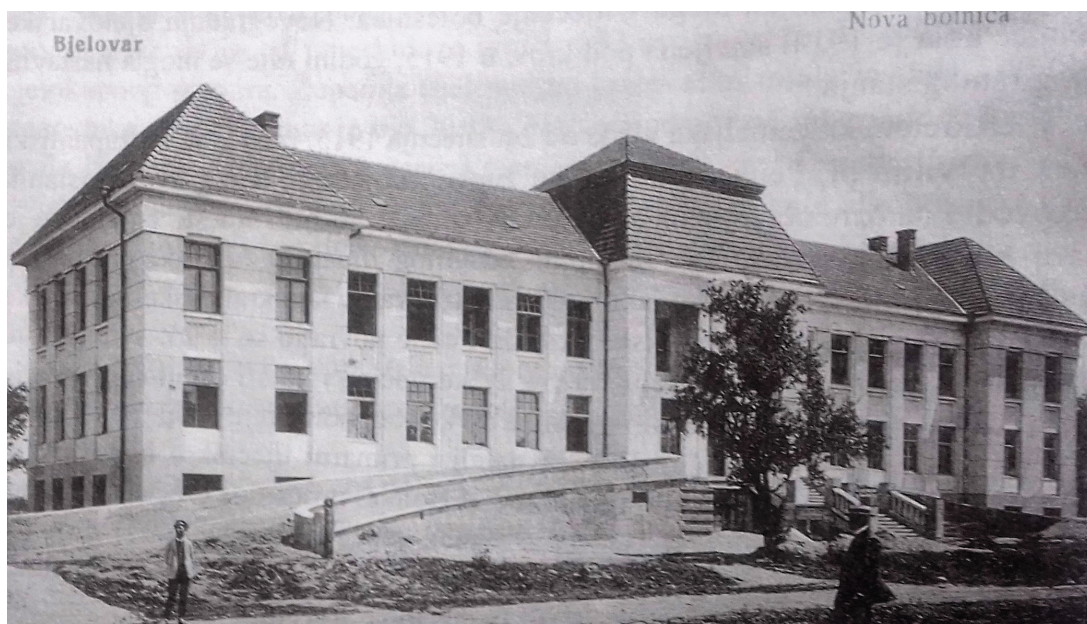
Španjolska gripa imala je tri vala od kojih je najgori i najsmrtonosniji bio drugi, tzv. jesenski val. Prvi, proljetni val gripe, bio je blag i trajao je nekoliko mjeseci, nakon čega je virus iznenada nestao. Krajem 1918. i početkom 1919. nastupio je treći val gripe koji je zahvatio i dotada pošteđene dijelove svijeta. Veliki rat pogodovao je širenju bolesti jer se u to vrijeme bitno povećao protok ljudi diljem svijeta. Svjedočanstva³ govore da su zaraženi umirali vrlo brzo, ponekad svega nekoliko sati nakon što bi shvatili da su bolesni. Pandemija španjolske gripe prouzročena je virusom gripe A podtipa H1N1. Pojam španjolska gripa zapravo i nije precizan. Naime, gripa nije prvo zabilježena u Španjolskoj. Budući da je Španjolska u Prvom svjetskom ratu bila neutralna, njezine novine nisu bile podložne ratnoj cenzuri. Novinari su vrlo slobodno pisali o gripi, o njezinoj opasnosti i posljedicama. Drugi europski listovi mahom su je opisivali kao pojavu ograničenu unutar granica same Španjolske pa je stoga dobila pridjev španjolska.

Projekt proučavanja fenomena španjolske gripe na bjelovarskom području pokrenula je nastavnica Valerija Turk Presečki tijekom školske godine 2017./2018. Budući da se o španjolskoj gripi u Bjelovaru do sada nije istraživalo niti pisalo, bio je to iznimno zahtjevan projekt.

1 Novije studije navode da je španjolska gripa prouzročila smrt čak i do 100 milijuna ljudi.

2 Za usporedbu, od posljedica Velikog rata poginulo je oko 10 milijuna vojnika i oko 7 milijuna civila.

3 Malo je svjedočanstava i prikaza bolesti u umjetnosti. Posebno su potresni radovi i pisma austrijskog slikara Egona Schielea koji je zajedno sa svojom trudnom suprugom bio žrtva španjolske gripe.

Nova bolnica u gradnji 1918. Fotografija preuzeta iz Bjelovarskog zbornika 2003.

Koristeći izvorne dokumente Državnog arhiva Bjelovar⁴, ponajviše Matične knjige umrlih, nastavnica Turk Presečki radila je s učenicima Medicinske škole Bjelovar na popisivanju većeg dijela oboljelih i umrlih osoba. Na kraju je napravljena analiza i sinteza dobivenih podataka. Knjižničarka Zorka Renić uključila se u suradnju s nastavnicom Turk Presečki na ovom projektu u želji da ispriča priču o zavičajnoj povijesti o kojoj se malo zna. Stoga je istraživala periodiku i dostupne publikacije, većim dijelom u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u namjeri da oblikuje izložbu s mnoštvom zanimljivih činjenica koje bi mogle zanimati bjelovarsku javnost. Izložba je tijekom 2018. godine postavljena u Medicinskoj školi Bjelovar i u IV. osnovnoj školi Bjelovar.

Učenici su popisali dio oboljelih i umrlih, ali nisu ustanovili potpuni broj žrtava španjolske gripe u Bjelovaru⁵, no istraživanje je pokazalo nekoliko ključnih činjenica.

Poznata i pod imenom *španjolka* bolest je 1918. godine pogodila bjelovarsko stanovništvo iscrpljeno glađu i višegodišnjom oskudicom i siromaštvom. Unatoč dobro organiziranom bjelovarskom zdravstvu⁶, stječe se dojam kako se gripa širila tajnovito i nezauzavljivo te je zahvatila i pogodila svaku obitelj. Tadašnje bjelovarske novine (*Tjednik bjelovarsko-križevački* i *Nezavisnost*) donose priče o Bjelovarčanima koji su bili žrtve ove bolesti, najugroženijim i najčešćim žrtvama španjolske gripe u gradu. Ipak, po broju i kvaliteti članaka u bjelovarskom tisku i zapisima u školskim izvješćima, može se zaključiti da je ta tema bila premalo zastupljena. Iako je smatrana teškom bolešću, nije bilo napisa kojima se izražavala panika i strah stanovništva, a čini se da u gradu nisu poduzimane drastične mjere poput karantena i zatvaranja javnih ustanova, škola i sl. Ozbiljna politička i socijalna situacija zahtijevala je veću pozornost pa se čini kao da je španjolska gripa bila samo jedna od brojnih nedaća tih

4 DABJ, Matične knjige umrlih židovske bogoštovne općine u Bjelovaru 1909.-1941. godine; DABJ, Matične knjige umrlih rimokatoličke župe u Bjelovaru 1918. i 1919. godine; DABJ, Matične knjige umrlih srpsko-pravoslavne parohije u Bjelovaru od 8. 2. 1905. do 2. 12. 1934; DABJ, Opća bolnica Bjelovar 1896.-1957. Knjiga prijema bolesnika i Mrtvarnik 1918. i 1919. godine.

5 Dio statističkih podataka o španjolskoj gripu u Bjelovaru nalazi se u knjizi Nikole Anušića *U sjeni velikoga rata*.

6 U Bjelovaru su u vrijeme Velikog rata djelovale tri pričuvene vojne bolnice: Vojna bolnica, bolnica Crvenoga križa i pričuvena bolnica u Gimnaziji. Pritom je vojna pričuvena bolnica u bjelovarskoj Gimnaziji djelovala do svibnja 1916. godine, a bolnica Crvenoga križa u Sokolskom domu do 1918. godine.

Matični		Sterb-		register.		26	
Ime	Prezime	Godina	Mjesto	Godina	Mjesto	Godina	Mjesto
			Novi				
			Novi				
			Novi				

Iz matične knjige
Vojnog dušebrižništva
Pričuvne vojne bolnice
u Bjelovaru
(HR-HDA-883)

svoje priloge u čistom i citavom ru-
blju, pokrivačima, jastucima, odjelu i
ostalim potrebama dostavi Marti Gj.
Popović-Omčikus.

Nered u posadnoj bolnici. U
petak 22. studena umro je u posadnoj
bolnici jedan ruski zarobljenik. U ne-
delju 24. studena trebao je biti sprovod
i sveštenik dušavši da svrši svoju
dužnost nije tamo našao nikoga tko
bi mrtvaca spremio i prenio na groblje
da se sahrani. Sveštenik je obavio
svoju dužnost i otišao. U utorak 26.
studena došao je sveštenik radi sa-
hrane jednog drugog mrtvaca pa je
onu lješinu od 22. studena našao gdje
još leži u bolničkoj mrtvačnici nesa-
hranjena. Ovome ne treba komentara.

**Tudje žito za — narodni
porez.** Max Steiner, trgovac iz
Vel. Grdjevca ponudio je odboru

Nered u posadnoj
bolnici, Tjednik
bjelovarsko-križevački,
30. 11. 1918. NSK

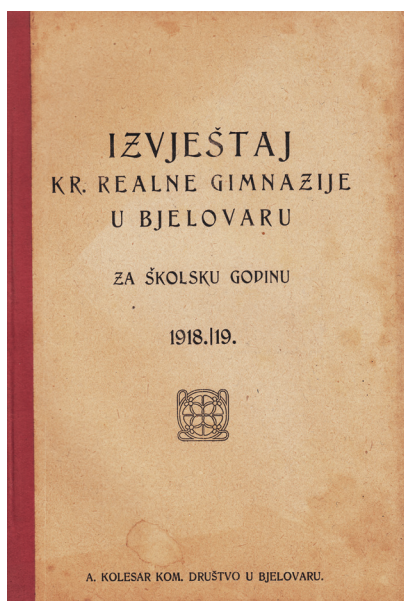
godina: *No, došao je rat, stubokom oborio države, krune, vladare, promijenio lice zemlji, ljude, žene, djecu pa i običaje*, piše u jednom članku bjelovarske *Nezavisnosti* 1919. godine. U obzir svakako valja uzeti i činjenicu da su novine podlijegale stalnoj cenzuri te da su svojim napisima morale podizati moral stanovništva. Stoga ne čudi da se može pročitati ovakva tvrdnja: *Bolest se redovno blago razvija, te osim vrućice i kataralnog pobola disala nema ozbiljnijih posljedica* (*Nezavisnost*, 14. 9. 1918).

Među oboljelima nekoliko je skupina koje se mogu izdvojiti, a to su vojnici, ruski zarobljenici, nastavnici, učenici, djeca iz Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Like. Najveći broj oboljelih i umrlih bio je u redovima vojnika koji su pred kraj rata bili uglavnom na talijanskoj fronti. Pišući o smrti natporučnika Fröhlich navodi se: *Pokojnik je obolio za nagle povrate s talijanske fronte.* (*Nezavisnost*, 16. 11. 1918). Prateći matične knjige Vojnog dušebrižništva Pričuvne vojne bolnice u Bjelovaru, ova se tvrdnja može potkrijepiti i podacima izvornih dokumenta (HR-HDA-883). Uz vojnike valja spomenuti i ruske zarobljenike koji su također zabilježeni među žrtvama *španjolke*. Tijekom Velikog rata, u ratnim okolnostima, započelo je naseljavanje ruskoga stanovništva u Bjelovaru, najčešće kao ratnih zarobljenika upućenih na liječenje (Habek, Čerkez Habek, 2016).

Iako je rad bolničkog osoblja, posebice liječnika, tijekom Velikog rata bio hvaljen u bjelovarskim tjednicima, bilo je i pokuda. U jednom se članku pod naslovom *Nered u posadnoj bolnici* (*Tjednik bjelovarsko-križevački*, 30. 11. 1918.) navodi da je ondašnji paroh u mrtvačnici primijetio ruskog zarobljenika koji je četiri dana ležao nesahranjen. Nakon rata javnost je gotovo svakog dana svjedočila jednom vojničkom pogrebu, a uzrok tome često je bila upravo epidemija *španjolke* (Habek, Fureš 2014).

Završne dvije godine Velikog rata donijele su iznimno tešku situaciju u svim državama, no u pojedinim je područjima zbog suše, a i prekida prometa i otežane opskrbe situacija bila katastrofalna. Zbog neimaštine i gladi oko 20 000 djece iz Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Like i drugih krajeva, u velikoj je humanitarnoj akciji dopremljeno u sjevernu Hrvatsku, uglavnom na prostore Bjelovarsko-križevačke županije (Kolar-Dimitrijević, 2008). Iako se veći dio djece vratio u svoje domove u rujnu 1918., jedan dio djece ostao je u Bjelovaru i stradao od španjolske gripe, što se također može iščitati u izvornim arhivskim dokumentima (Matičnim knjigama umrlih).

Listopad je 1918. i u Bjelovaru kao i u cijelom svijetu bio posebno poguban za velik broj stanovnika. Najviše mrtvih bilo je u „najsnažnijoj“ dobnj skupini stanovnika od 20 do 40 godina pa možemo pročitati: *U cvijetu svoje mladosti, tek što je svršio svoje nauke, obori ga bolest u 24. god. Života* (*Nezavisnost*, 2. 11. 1918). Španjolska gripa pogodila je i ugledne bjelovarske obitelji trgovaca i industrijalaca. *Nezavisnost* od 19. listopada 1918. tako piše o smrti mlade Marije Šegrc, kćeri Antuna Šegrca. U istom članku spominje se i Ilka Fuhrmann, supruga vlasnika velike staklane u gradu, Žige Fuhrmanna, i

Izveštaj Kraljevske realne gimnazije u Bjelovaru za školsku godinu 1918./19.⁸

Učenci četvrtog realnog odjela bjelovarske Gimnazije školske godine 1917./1918. Fotografija preuzeta iz Bjelovarskog zbornika 2006.

kćerka poznatog tvorničara Lauscha. O razmjerima velikih obiteljskih nesreća može se naslutiti i iz vijesti u kojoj se piše kako je Jefta Marković, tadašnji ravnujući učitelj u Novoseljanima, u jednom danu (2. listopada 1918.) izgubio sina i sinovca.

Iako je u većini krajeva zabilježen velik broj oboljelih među školskom mladeži i nastavnicima škola, u tjednicima i gimnazijskom izvješću pronađena je vijest o smrti učenice Slave Gregurek i gimnazijskog nastavnika matematike i fizike Vladimira Pavića, a sačuvana je i fotografija na kojoj je spomenuti nastavnik. Bjelovarski tjednici naširoko i opsežno pišu o smrti Vladimira Pavića koji je umro 1. listopada 1918. kao „pravi učitelj“.

Povod za članke i objave u bjelovarskim novinama izazvao je i smrtni ishod bolesti u obitelji tadašnjeg župana Ladislava pl. Labaša-Blaškovečkog, ali i tragedije obitelji Vidović⁷, Babić i brojnih drugih. Ove i brojne druge članke o španjolskoj gripi te o kraju rata u Bjelovaru moguće je čitati skeniranjem QR koda. Na isti se način može pročitati i zanimljiva knjižica Vjekoslava Maletića *Sigurno liječenje španjolske bolesti* koju je autor objavio u dva izdanja, i to u vlastitoj nakladi, a tiskana je u bjelovarskoj tiskari Lavoslava Weissa. To je jedna od rijetkih knjiga koja govori o liječenju španjolske gripe. Pomalo kontroverzni Vjekoslav Maletić potpisivao se kao pisac, kemičar i fizičar. Većina njegovih savjeta o liječenju pripada u savjete neslužbene medicine. Tako Maletić u poglavlju *Prva pomoć oboljelim od španjolske bolesti* piše:

Kada netko oboli od španjolske bolesti naglo, odmah ga treba izuti i noge mu u vrućoj vodi oprati i tako dugo brisati, dok ne budu suhe potpuno.

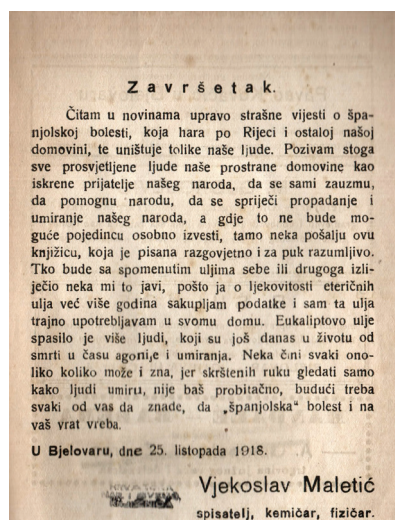
Knjižica je važan izvor budući da opisuje i druge oblike liječenja španjolske gripe. Službena medicina bila je nemoćna, nije mogla odgonetnuti što uzrokuje gripu, u to vrijeme nije bilo antibiotika niti cjepiva i uglavnom se oslanjala na liječenje aspirinom. Budući da

7 Fotografija obitelji i više podataka o stradanju nalazi se u katalogu izložbe o Velikom ratu koja je postavljena u Gradskom muzeju Bjelovar 2014.

8 Zavičajna zbirka Narodne knjižnice „Petar Preradović“ Bjelovar. Izveštaj je digitaliziran i dostupan na: <http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?C=2602>

ŠPANJOLSKA GRIPA - BJELOVARSKA PRIČA

Naslovnica i završna stranica knjižice Sigurno liječenje španjolske gripe Vjekoslava Maletića. NSK

aspirin (možda i zbog velikih doza) nije pokazao svoju učinkovitost, u narodu se pojavio velik broj tzv. receptata za liječenje i ozdravljenje koji je uključivao ciklu, rakiju, vino, pa i krumpir u džepu.

Uz priču o španjolskoj gripi pokušalo se opisati stanje u Bjelovaru prije sto godina, prijelomne 1918. godine. Kako je Bjelovar dočekao kraj Velikog rata, zašto je u gradu vladala euforija, humanost, ali i glad, bolesti, krađe, neredi, zabrane, rasprave i sukobi? Je li moguće da je hrana poskupjela 100 do 1000 puta? Zašto su se posvađali bjelovarski odvjetnici i trgovci? Gdje se moglo liječiti, koji su liječnici zaslužni za razvoj bjelovarskog zdravstva tih godina? Koliko je stanovnika imao grad po popisu iz 1917. i po čemu je ovaj popis stanovnika zanimljiv? Otkud dvije koze na spomenutom popisu? Uz odgovore na ova i brojna slična pitanja, priča se cjelovita priča bjelovarske svakodnevice 1918.

BIBLIOGRAFIJA

Literatura:

- ANUŠIĆ, Nikola (2015). U sjeni velikog rata. Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj. Srednja Europa, Zagreb.
- CVETNIĆ, Željko i SAVIĆ Vladimir (2018). Prije 100 godina španjolska gripa „majka“ svih pandemija poharala je svijet. Veterinarska stanica 49 (5), 333-341.
- HABEK, Dubravko i FUREŠ, Rajko (2014). Vojna bolnica u Bjelovaru iz 1900. godine. Acta med-hist Adriat, 12(1);123-134. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/125164>
- HABEK, Dubravko i ČERKEZ HABEK, Jasna (2016). Rusi u bjelovarskim bolnicama tijekom i nakon Prvog svjetskog rata. Acta-medico-historica Adriatica : AMHA, 14(1), 57-62. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/164618>
- HABEK, Dubravko i STRUGAR Vladimir (2014). Mortalitet 16. varaždinske pukovnije u Velikom ratu 1914.-1918. Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Varaždinu. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Varaždin, 99-123.
- KARAULA, Željko (2008). „30 dana što su potresli Bjelovar“ - Odbor Narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, (19), 251-274. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/33964>
- KOLAR, Mira (2008). Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata. Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod
- PLESKALT, Željko (2007). Bjelovarske pukovnije na europskim ratištima 1756.–1918. godine. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, (1), 111-123. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/31736>
- VONIĆ, M. (2014). Španjolska gripa u Osijeku 1918. Scrinia Slavonica, 14 (1), 217-234. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/130458>

Izvori:

- Nezavisnost 1918. NSK
- Tjednik bjelovarsko-križevački 1918. NSK

Fotografija 16
pješačke pukovnije s
ratišta 1916.
(HR DABJ - 430 -
Rudolf Fingerhut)

IZVORI ZA ISTRAŽIVANJE PODATAKA O BJELOVARČANIMA U PRVOM SVJETSKOM RATU

Martina Krivić Lekić, dipl. povjesničar i etnolog

Prošlo je više od 100 godina od početka Prvog svjetskog rata. Izravni sudionici događaja nisu više s nama. Kolektivno sjećanje je izbljeldjelo. Priče i sjećanja vojnika se pamte i prepričavaju tek u krugu njihovih obitelji. Ostali su samo tragovi koji se čuvaju unutar arhivskih fondova, muzejskih zbirki i zaštićenih knjižnih fondova pojedinih baštinskih ustanova.

Arhivsko pisano gradivo jedinstven je i nezamjenjiv izvor podataka o povijesti, kulturi, ali i o društvenom uređenju koje utječe na funkcioniranje društva u cjelini. U fondovima vojske, javne uprave, pravosuđa i zbirka matičnih knjiga, mogu se pronaći podaci o neposrednim sudionicima rata. Izvori za istraživanje uloge Bjelovarčana i vojnih postrojbi s područja Bjelovara i okolice u Prvom svjetskom ratu, čuvaju se u najvećoj mjeri u Državnom arhivu u Bjelovaru i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te u Gradskom muzeju u Bjelovaru i Austrijskom državnom arhivu. U odjelima Austrijskog državnog arhiva – Ratnom arhivu i Općem upravnom arhivu, pohranjeno je gradivo vojne provenijencije i unutarnje uprave Habsburške Monarhije koje sadrži vrijedne podatke o tijeku rata, popise stradalih i sve druge političko-pravne aspekte važne za proučavanje rata.

Državni arhiv u Bjelovaru posjeduje 5 fondova i zbirki u kojima je identificirano gradivo vezano za Prvi svjetski rat, a sadrži kvantitativno i kvalitativno različite podatke. Značajnu količinu podataka o vojnicima koji su sudjelovali u ratu sadrži fond *Skupština općina Bjelovar*. Unutar serije spisa "Boračko-invalidska zaštita" nalazi se 25 predmeta o rješavanju pitanja invalidnine i mirovine vojnika i njihovih nasljednika. Uz rješenja nalaze se pisana svjedočanstva očevidaca, originalni dokumenti, liječničke svjedodžbe i dokazi o ratnom putu pojedinog vojnika.

U fondu *Centar za socijalnu skrb Bjelovar* sačuvano je 17 izdvojenih predmeta u spisima starateljstva za poseban slučaj, za razdoblje od 1961. – 1990. godine. Oni sadrže kratke zapisnike o svjedočenjima na temelju kojih su pojedine osobe proglašene nestalima u ratu.

Matični list. *Prepis*

Navedite godinu 1908. Broj matičnoga lista 1008.					
Ime i prezime <i>Ignac Jerković</i>					
rođen	godina rođenja <i>1879</i>				
katol.	katol. <i>Bjelovar</i>				
stan.	stan. <i>Bjelovar</i>				
posao	posao <i>vođa</i>				
Uzrastan je <i>29</i> godina					
Uvjetan je <i>da</i>					
Osobni opis.					
vrsta	stana	malena	je li obojen	<i>ne</i>	
soč	plavo	podbradak	gusti	<i>brkovi</i>	
okren	smjerno	okren	zila	<i>ne</i>	
nos	malena	usni	usni	<i>ne</i>	
Nastale promjene.					
Čin	Promjena	God. dana	Mjesec	Dan	Priznati opis promjene
<i>vojnik</i>	<i>vođa</i>	<i>1908</i>	<i>X</i>	<i>8</i>	<i>u 1. svjetskom ratu</i>
<i>vojnik</i>	<i>vođa</i>	<i>1908</i>	<i>X</i>	<i>8</i>	<i>u 1. svjetskom ratu</i>
<i>vojnik</i>	<i>vođa</i>	<i>1908</i>	<i>X</i>	<i>8</i>	<i>u 1. svjetskom ratu</i>

Št. broj 611. (Matični listovi - popis) B-1. prilog. 26. k. § 18.

Matični list vojnika (HR DABJ - 38 SO Bjelovar)

Ti poslovi pokrenuti su pri Centru kako bi se nestaloj osobi dodijelio skrbnik i kako bi se štitilo njezine interese prilikom postupka utvrđivanja nasljedstva. Rješenja o proglašenjima nestalih, sačuvani su i u fondovima s područja sudstva. Iako unutar tih fondova nisu popisani stradalnici Prvog svjetskog rata, za očekivati je da se u pojedinim serijama spisa nalaze i ti podaci.

Osobni fond posljednjeg zapovjednika 16. pješačke pukovnije *Rudolfa Fingerhuta* sadrži dokumente, karte, fotografije, razglednice i druge materijale koje je on sakupio kao djelatna vojna osoba. Većina gradiva odnosi se na period Prvog svjetskog rata i vrlo je vrijedan izvor za prikaz ratnog puta 16. pješačke pukovnije.

Zbirka dopisnica *Nikole Aschenreitera* sadrži 70-tak dopisnica za razdoblje od 4. kolovoza 1914. do 1. rujna 1917. godine, koje je iz boravka na bojištu i u ruskom zarobljeništvu redovito slao obitelji u Bjelovar. Tekstovi dopisnica zbog cenzure su oskudni podacima o vojnim stvarima i borbama u Galiciji te životu u ruskom zarobljeništvu, no ipak su vrijedan dokument za proučavanje dinamike obiteljskih odnosa u ratnom periodu.

U Hrvatskom državnom arhivu čuvaju se fondovi i zbirke koji sadrže vrijedne podatke o vojnicima i časnicima u Prvom svjetskom ratu. Naročito je sadržajan fond *16. varaždinska pješačka pukovnja* zato što sadrži ratne dnevnikove pukovnije s podacima o vojnim operacijama na Balkanskom, Istočnom i Talijanskom bojištu. Sadrži kronologiju događaja od početka mobilizacije, kretanje postrojbe, izvještaje o borbama i gubicima te pojedine skice položaja postrojbi.¹

U zbirkama Hrvatskog državnog arhiva čuvaju se i matične knjige 16. pješačke pukovnije te matične knjige Pričuvne vojne bolnice u Bjelovaru. Vrlo su uredno vođene i sadržajno iznimno zanimljive. Uz podatke o vojnicima i časnicima u maticama Pričuvne bolnice upisivane su sve osobe koje su se tada zatekle u bolnici. Tako možemo pronaći mnogo podataka o ratnim zarobljenicima koji su dopremljeni na liječenje u Bjelovar te su tu preminuli.

¹ Prvi svjetski rat. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskog državnog arhiva, Zagreb 2016.

Fotografija sa ratišta 1916. godine (HR DABJ - 430 - Rudolf Fingerhut)

